

Lea Pulkkinen, Kirsi Pohjola, Niina Kotamäki ja Leevi Launonen

**KUNNALLISEN AAMU- JA ILTAPÄIVÄTOIMINNAN
ENSIASKELEET**

JULKAISIJA Jyväskylän yliopiston perhetutkimuskeskus

JAKELU Jyväskylän yliopisto/Perhetutkimuskeskus
PL 35
40014 Jyväskylän yliopisto
Puh. (014) 260 2872
Fax (014) 260 2811
<http://www.jyu.fi/pty/julk.htm>

Elektronisessa muodossa: www.mukavahanke.com

Kampus Kirja
Jyväskylän yliopisto
Gummeruksenkatu 6
40100 Jyväskylä
Puh. (014) 333 3600
Fax (014) 333 3633
Sähköposti: kirjamyynti@kampusdata.fi

Jyväskylän yliopiston kirjasto
Kirjavitriini
PL 35
(Seminaarinmäki, rakennus B)
40014 Jyväskylän yliopisto
Puh. (014) 260 3453
Fax (014) 260 3471
Sähköposti: kirvit@library.jyu.fi

ISBN 951-39-2460-2

ISSN 1796-105X

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTOPAINO 2005

TIIVISTELMÄ

Lea Pulkkinen, Kirsi Pohjola, Niina Kotamäki ja Leevi Launonen

KUNNALLISEN AAMU- JA ILTAPÄIVÄTOIMINNAN ENSIASKELEET

Suomessa toteutui merkittävä lasten kasvuympäristöä koskeva reformi, kun syksystä 2004 alkaen kunnilla on ollut mahdollisuus tarjota perheille valtion taloudellisesti tukemaa ensimmäisen ja toisen luokan sekä luokkatasosta riippumatta erityisopetussiirron saaneiden oppilaiden aamu- ja iltapäivätoimintaa. Tämä seloste antaa tutkimusperustaisia tietoja toiminnan aloitusvaiheesta 10 kunnassa, joista haastateltiin vuosien 2004 ja 2005 vaihteessa 116 aamu- ja iltapäivätoimintaryhmän vastuuohjaajaa. Vertailukohtana olivat kolmivuotisen MUKAVA-hankkeen yhteydessä kehittyneet eheytettyyn koulupäivään sisältyneet toimintamuodot. Toiminnan järjestäjätahoja olivat yhdistykset, kunnat ja seurakunnat. Aamutoimintaa ei järjestetty juuri lainkaan silloin, kun se ei ollut osa eheytettyä koulupäivää, joten tulokset kuvaavat vain iltapäivätoimintaa. Toimintatiloissa oli puutteita, jotka koskivat järjestäjätahosta riippuen joko ryhmän omaa tilaa tai sisä- ja ulkoliikuntatiloja. Osittain näiden puutteiden johdosta lapsen kannalta tasapainoisen päiväohjelman toteuttamisessa oli vaikeuksia. Sisältöjen osalta toiminta etsi vielä muotojaan. Vastuuohjaajien koulutus oli vaatimatonta ja suurelta osalta (40 %) muista ohjaajista alan koulutus puuttui kokonaan. Yhteistyötä koulun kanssa oli, jos toimintaa organisoitiin koulussa; tiivis yhteistyö vanhempien kanssa oli harvinaista. Mahdollisuus monipuolistaa iltapäivätoimintaa harrastekerhoihin osallistumisella oli lähinnä vain eheytettyä koulupäivää toteuttavissa kouluissa. Niiden koulukeskeinen toimintamalli helpotti monien ongelmien, kuten tila- ja yhteistyökysymysten ratkaisua. Johtopäätös on, että laki ei yksin riitä, vaan sen toteuttaminen vaatii jatkuvaa kehittämistyötä ja seuranta.

Avainsanat: koulu-uudistus, aamu- ja iltapäivätoiminta, toimintatilat, päiväohjelma, ohjaajien pätevyys, yhteistyö koulun ja vanhempien kanssa, harrastekerhot, eheytetty koulupäivä

ABSTRACT

Lea Pulkkinen, Kirsi Pohjola, Niina Kotamäki ja Leevi Launonen

FIRST STEPS IN THE MUNICIPAL MORNING AND AFTERNOON ACTIVITIES OF SCHOOLCHILDREN

A reform concerning the developmental environment of school-aged children was recently established in Finland. Beginning in the fall of 2004, the law has mandated that morning and afternoon supervised activities are available for all first- and second-grade children and for special needs children at any grade. The present report describes the initial phase of the reform in 10 municipalities, based on the interviews of 116 supervisors responsible for the morning and afternoon activities. Findings were compared with arrangements developed within the integrated school day program of a three-year intervention project called MUKAVA. Municipalities, parishes, and associations organized the activities. Morning activities were organized rarely unless it was part of the integrated school day. Thus the results of this study apply only to afternoon activities. Depending on the organizer, the premises needed for afternoon activities often were insufficient concerning either the group's designated room or the access to physical exercise indoors or outdoors. Partly related to the problems with the premises, supervisors found it difficult to build a balanced daily program for the children. Inventing the proper content of activities remains in the beginning stages. The professional training of responsible supervisors was modest, and 40% of assistant supervisors had no professional training at all. Cooperation with school existed if activities were organized at the school, but cooperation with the parents was negligible. Possibilities to enrich the content of afternoon activities by participating in hobby clubs were found almost only in schools where the integrated school day was established. Their school-based organization of morning and afternoon activities also facilitated the solution of other problems related to premises and cooperation. The conclusion was that the law is not sufficient for a reform; work towards development and follow-up is needed.

Keywords: school reform, morning and afternoon activities, premises, daily program, competence of supervisors, cooperation with school and home, club activities, integrated school day

SISÄLTÖ

1. JOHDANTO.....	1
1.1. AAMU- JA ILTAPÄIVÄTOIMINTA LAKISÄÄTEISENÄ PALVELUNA.....	1
1.2. EHEYTETTY KOULUPÄIVÄ.....	3
1.3. TUTKIMUKSEN TARKOITUS.....	7
2. TUTKIMUSAINEISTO.....	8
3. AAMU- JA ILTAPÄIVÄTOIMINNAN JÄRJESTÄMINEN.....	9
3.1. JÄRJESTÄJÄTAHOT.....	9
3.2. TOIMITILAT.....	11
3.3. TOIMINNAN SISÄLTÖ.....	16
3.4. AAMU- JA ILTAPÄIVÄTOIMINNAN MONIPUOLISTAMINEN HARRASTEKERHOILLA.....	20
3.5. YHTEISTYÖ KOULUN JA VANHEMPIEN KANSSA.....	21
3.6. OHJAAJAT JA TOIMINNAN VAKIINTUNEISUUS.....	23
3.7. UUDISTUKSEN TOTEUTUMISEN VAHVUUKSIA JA HEIKKOUKSIA.....	25
4. OPETUSHALLITUKSEN MÄÄRÄYKSEN NOUDATTAMINEN.....	28
4.1. KODIN JA KOULUN KASVATUSTYÖN TUKEMINEN.....	29
4.1.1. <i>Yhteistyö kotien kanssa</i>	29
4.1.2. <i>Yhteistyö koulun kanssa</i>	30
4.2. TUNNE-ELÄMÄN JA SOSIAALISEN KEHITYKSEN TUKEMINEN.....	31
4.2.1. <i>Tunne-elämä ja sosiaaliset taidot</i>	31
4.2.2. <i>Ihmissuhteiden pysyvyys ja ilmapiirin kiireettömyys ja turvallisuus</i>	33
4.2.3. <i>Mahdollisuus osallistua harrastekerhoihin</i>	36
4.3. OSALLISUUDEN EDISTÄMINEN JA TOIMINNAN SISÄLTÖ.....	37
4.3.1. <i>Omaehtoinen ja ohjattu toiminta</i>	38
4.3.2. <i>Lepo ja rauhoittuminen</i>	40
4.3.3. <i>Toiminnan monipuolisuus ja toimintatilat</i>	40
5. AAMU- JA ILTAPÄIVÄTOIMINNAN KYTKÖS KOULUUN.....	43
LÄHTEET.....	47

1. JOHDANTO

1.1. Aamu- ja iltapäivätoiminta lakisääteisenä palveluna

Lapset elävät kodin, koulun ja vanhempien työn kolmiossa, jossa vanhempien ajankäytön paineet kohdistuvat lapsiin. Kokopäivätyö työmatkoineen ja usein perheen kannalta hankaline työvuoroineen rajoittaa lapsille ja vanhemmille jäävää yhteistä aikaa. Lapset saattavat joutua olemaan päivittäin pitkiä aikoja ilman aikuisten läsnäoloa, kun koulu on perinnäisesti rajannut tehtävänsä tietyn oppituntimäärän tarjoamiseen oppilaalle viikoittain ja kun tämä tuntimäärä on usein vain puolet kokopäivätyötä tekevien vanhempien viikkotyöajasta.

Koululaitos kehitti toimintamuotonsa maatalousyhteiskunnassa, jolloin perheenjäseneet työskentelivät kodin piirissä. Uudenlaisten yhteistyömallien kehittäminen kodin ja koulun välille on tullut tarpeelliseksi maatalousvaltaisen elämäntavan väistyessä. Yhteistyömallit tähtäävät siihen, että lasten turvallisuudesta ja kehittymisen tukemisesta pidetään huolta yhteisesti perheiden tarpeiden mukaisella tavalla.

Laki perusopetuslain muuttamisesta (1136/2003) toi suomalaiseen koulukulttuuriin uudenlaisen lapsen koulupäivää eheyttävän kehyksen, kun lakiin sisällytettiin perusopetuksen lisäksi aamu- ja iltapäivätoiminta (8 a luku, 48 a – 48 f §). Se oli merkittävä lasten kasvuympäristöä koskeva reformi. Kiinnostava kysymys on, miten lainvoiman nopeasti saanut uudistus pystyttiin panemaan toimeen: miten ratkaistiin esimerkiksi toiminnan järjestäjiä, tiloja ja sisältöjä koskevat kysymykset ja millaista henkilökuntaa löytyi ohjaamaan tätä toimintaa.

Uudistuksiin, joilla pyritään muuttamaan vallitsevia käytäntöjä, on tarpeen kytkeä riippumatonta tutkimusta. Näin saadaan tietoa uudistuksen toteutumisesta ja toteuttamisen ongelmista. Pelkkä lain olemassaolo ei vielä takaa lasten ja perheiden kannalta järkevien ratkaisujen löytymistä. On edettävä kokeillen ja toimintaa seuraten hyväksi havaittuja menettelytapoja esille nostaen. Myös epäkohtien paljastuminen auttaa toiminnan edelleen kehittämistä. Tämä seloste antaa tutkimusperustaista tietoa aamu- ja iltapäivätoiminnan aloitusvaiheesta eri puolilla Suomea.

Laki tarjoaa kunnalle mahdollisuuden tarjota valtion taloudellisesti tukemaa aamu- ja iltapäivätoimintaa koulujen ensimmäisen ja toisen vuosiluokan oppilaille sekä muiden vuosiluokkien osalta erityisopetussiirron saaneille oppilaille vuosiluokasta riippumatta. Aamu- ja iltapäivätoimintaa tulee tarjota 570 tuntia koulun työvuoden aikana kullekin toimintaan osallistuvalla lapselle. Tämä merkitsee päivittäin keskimäärin kolme tuntia. Toimintaa järjestetään koulun työvuoden aikana arkipäivisin pääasiassa kello 7 - 17. Kunta voi periä toiminnasta enintään 60 euron kuukausimaksun.

Laki säättää myös, että aamu- ja iltapäivätoimintaa suunniteltaessa tulee olla yhteistyössä kotien ja toiminnan järjestäjien kanssa ja että toimintaan osallistuvalla lapsella on oikeus turvalliseen toimintaympäristöön ja välipalaan. Aamu- ja iltapäivätoiminnassa tulee olla riittävä määrä ammattitaitoisia ohjaajia. Vastuukysymysten osalta laki ei osoita suoraa yhteyttä perusopetuslakiin, mutta siinä todetaan, että mikäli toiminnassa sattuu tapaturma, niin hoito on lapselle maksuton.

Laissa veloitetaan kuntia tiedottamaan aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämisestä, siihen hakemisesta ja yhdenvertaisuusperiaatteen noudattamisesta lasten ottamisessa toimintaan. Lain mukaan kunta voi järjestää aamu- ja iltapäivätoimintaa itse tai yhdessä muiden kuntien kanssa tai hankkia palvelut muulta julkiselta tai yksityiseltä palveluntuottajalta. Kunta vastaa siitä, että palvelut järjestetään lain mukaisesti. Kunnan tulee hyväksyä aamu- ja iltapäivätoimintaa varten toimintasuunnitelma.

Laki säättää aamu- ja iltapäivätoiminnan tavoitteista seuraavasti:

”Aamu- ja iltapäivätoiminnan tavoitteena on tukea kodin ja koulun kasvatustyötä sekä lapsen tunne-elämän kehitystä ja eettistä kasvua. Lisäksi aamu- ja iltapäivätoiminnan tulee edistää lasten hyvinvointia ja tasa-arvoisuutta yhteiskunnassa sekä ennaltaehkäistä syrjäytymistä ja lisätä osallisuutta.

Aamu- ja iltapäivätoiminnan tulee tarjota lapsille monipuoliset mahdollisuudet osallistua ohjattuun ja virkistävään toimintaan sekä mahdollistaa lepo rauhallisessa ympäristössä ammattitaitoisen ja tehtävään soveltuvan henkilön valvonnassa.”

Lain mukaan opetushallitus päättää kunnallisen aamu- ja iltapäivätoiminnan tavoitteista ja keskeisistä sisällöistä. Tähän liittyen opetushallitus on laatinut ”Koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteet 2004” ja lähettänyt sen kunnille. Asiakirja on määräys (5/011/2004; www.oph.fi/ops/apip/apip_perusteet.pdf) ja sitä on velvoittavana noudatettava, jos kunta haluaa saada järjestämäänsä toimintaan valtionavustusta. Perus-

teasiakirjassa määritellään toiminnan lähtökohdat, tavoitteet ja sisällöt. Perusteet on laadittu perusopetuslain 48 a §:n 3 momentin mukaisesti.

Asiakirjan mukaan ”Aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämisen yhteiskunnallisena lähtökohdana on turvallisen kasvuympäristön tarjoaminen lapselle ennen ja jälkeen koulupäivän. Toiminnan tarkoituksena on tukea lapsen kasvua ja kehitystä, luoda perustaa hyvälle vapaa-ajanviettotavoille ja auttaa perheitä kasvatustehtävän toteuttamisessa. Lisäksi toiminnan tarkoituksena on ennaltaehkäistä riskitekijöitä, jotka liittyvät lapsen valvomattomaan ajankäyttöön ja yksinoloon. Toiminnalla pyritään myös edistämään yhteiskunnallista tasa-arvoa ja ehkäisemään syrjäytymistä.”

Perusteet kuvaavat aamu- ja iltapäivätoiminnan erityisluonnetta, jossa painottuu laadukas vapaa-aika, vaikka toiminta tulee rakentaa jatkumona varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen kasvatustehtävälle perusopetuksen yleisiä kasvatustavoitteita noudattaen. Perusopetuslain (628/1998) 2 §:n mukaan koulun tehtävä on ”tukea oppilaiden kasvua ihmisyyteen ja eettisesti vastuukykyiseen yhteiskunnan jäsenyyteen sekä antaa heille elämässä tarpeellisia tietoja ja taitoja”. Aamu- ja iltapäivätoiminnan suunnittelun tavoitteena on tarjota lapselle hänen tarpeensa huomioon ottavaa, monipuolista ja virkistävää toimintaa sekä antaa mahdollisuus lepoon ja itsekseen oloon. Toiminnassa tulee painottaa lapsen omia kokemuksia ja ottaa koulupäivän aikana tapahtuneet asiat mahdollisuuksien mukaan huomioon.

Laki (1136/2003, 48 c§) edellyttää aamu- ja iltapäivätoiminnan arvioimista, jotta turvataan lain mukaisten tavoitteiden toteutuminen. Kunnan tulee arvioida antamaansa tai hankkimaansa aamu- ja iltapäivätoimintaa sekä osallistua toimintansa ulkopuoliseen arviointiin. Arviointien keskeiset tulokset tulee julkistaa. Käsillä oleva seloste, joka on valmistunut osana Jyväskylän yliopistossa toteutettua MUKAVA-hanketta (www.mukavahanke.com), luo kuvaa aamu- ja iltapäivätoiminnalle asetettujen tavoitteiden toteutumisesta syksyllä 2004 eli siinä vaiheessa, kun lakiuudistukseen perustuva toiminta käynnistyi. Selosteen toivotaan antavan viitteitä siitä, mihin olisi kiinnitettävä huomiota toimintaa edelleen kehitettäessä.

1.2. Eheytetty koulupäivä

Lasten iltapäivisin yksin viettämä aika on puhuttanut erityisesti sen jälkeen, kun 1990-luvun laman aikana koulujen kerhotoiminta supistettiin vain pieneen osaan aikaisem-

masta ja koulutulokkaiden mahdollisuus päästä päivähoidon järjestämiin iltapäiväryhmiin evättiin. Lasten yksinolo ilman vanhempien läsnäoloa koulupäivien jälkeen tuli ikään kuin normaaliksi osaksi työ- ja perhe-elämää (Launonen, Pohjola & Holma, 2004). Lapsia kannustettiin olemaan reippaina yksin kotona tai tovereiden kanssa, mutta noin neljäsosa lapsista tunsivat olevansa liikaa yksin, ja yhtä suuri osa uskoi, että heitä ei kuunneltu (Lahikainen ym., 2005, 102).

Hochschild (1997) nimittää yksinoloon kannustamista emotionaaliseksi asketismiksi, millä hän tarkoittaa ihmisten taipumusta vähätellä emotionaalista tukea, jota lapset tarvitsevat. Hän väittää, että työn ja perheen ristipaineessa vanhemmat turvautuvat ”tarpeiden supistamisen” strategiaan. Vakuuttamalla itselleen, että lapset kyllä selviytyvät mainiosti itseksensä, he minimoivat lasten turvallisuuden ja läheisyyden tarpeen. Kun puhutaan lasten ”itsehoivasta” (self-care) tai yksin selviytymisestä, tilanne saadaan näyttämään normaalilta. Sitä olisi aikaisemmin pidetty tai jossakin muussa tilanteessa pidettäisiin lasten laiminlyöntinä (Hochschild, 1997, 339).

Yrityksiä tilanteen helpottamiseksi tehtiin eri puolilla Suomea erilaisten yhdistysten aloitteesta, mutta suuri osa aivan nuorimmistakin koululaisista joutui viettämään päivittäin useita tunteja ilman aikuisten läsnäoloa. Hiljaisesti hyväksytyyn tilanteeseen tuli käänne, kun julkinen keskustelu asiasta alkoi. Lea Pulkkinen viritti keskustelua koululaisten yksinäisistä iltapäivistä ennen kaikkea lasten hyvinvoinnin ja kehityksen kannalta. Keskustelu laajeni, kuten hänen laatimansa katsaukset kuvaavat (Pulkkinen, 2002, 2004). Asiaan kiinnitettiin huomiota pääministeri Paavo Lipposen hallitusohjelmassa (1999), ja kun lisäksi OECD:n maaraportissa (2001) huomautettiin lasten runsaasta yksinolosta, opetusministeriö asetti työryhmän selvittämään ongelman laajuutta sekä esittämään ratkaisuvaihtoehtoja. Pääministeri Anneli Jäätteenmäen hallitusohjelmaan (2003) sisältyikin aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestäminen. Lakiesitys valmisteltiin opetusministeriössä nopeasti ja toiminta käynnistyi uuden lain mukaisesti 1.8.2004.

Toimintaan osallistui ensimmäisenä toimintavuonna (2004 – 05) 50 000 lasta, joista noin puolet oli ensimmäisen luokan ja hieman yli kolmasosa toisen luokan oppilaita. Mukaan lähti 359 kuntaa; ne kattoivat yli 90 prosenttia väestöstä. Aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämistavoissa oli suurta vaihtelua kuntien välillä.

Uuden kokonaisia ikäluokkia koskevan toiminnan aloittaminen ei tapahdu yhtäkkiä, vaan pohjaa jo olemassa oleviin toiminnan rakenteisiin ja perinteisiin. Lasten yksinäisiä iltapäiviä koskevan ongelman tiedostamisen jälkeen oli kansalaisyhteiskunnan ja eri

järjestöjen tuella kehittynyt toimintatapoja, joita lainmuutoksen yhteydessä sulautettiin hyvinvointiyhteiskunnan tarjoamien palvelujen osaksi. Iltapäivätoiminta oli kolmannen sektorin suuri yhteiskunnallinen toimintakenttä, johon kunnat olivat vähitellen tulleet mukaan toimintaa tukevana osapuolena, harvemmin palvelujen järjestäjänä.

Tässä selosteessa arvioidaan kunnallisen aamu- ja iltapäivätoiminnan käynnistymistä erilaisten perinteiden ja toimintavaihtoehtojen pohjalta. Niihin sisältyy kuntien, seurakuntien ja kansalaisjärjestöjen järjestämä aamu- ja iltapäivätoiminta. Joissakin kunnissa toiminnalla oli pitkät perinteet, joissakin toiminta polkaistiin miltei tyhjästä.

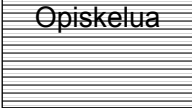
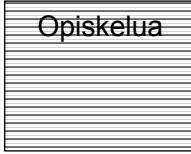

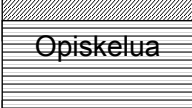

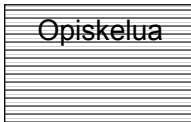
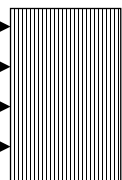
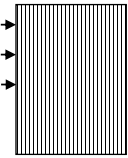
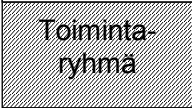
Selosteessa vertaillaan Mukava-hankkeen yhteydessä muotoutunutta aamu- ja iltapäivätoimintaa muulla tavoin järjestettyyn toimintaan. Jyväskylän yliopistossa Ihmisen kehitys ja sen riskitekijät –huippuyksikköohjelmassa oli lukuvuonna 2001-02 suunniteltu kokeiluohjelma Mukava (tulee sanoista muistuttaa kasvatusvastuusta; Pulkkinen, 2002), jonka tavoitteena oli

- vähentää aikaa, jonka lapset ja varhaisnuoret viettävät aamu- ja iltapäivisin ilman aikuisten läsnäoloa (lastensuojelullinen tavoite),
- luoda perustaa hyvälle vapaa-ajan viettotavoille ja säännölliselle harrastamiselle lisäämällä koulun organisoimaa kerho- ja harrastustoimintaa (kehityksellinen tavoite),
- lisätä oppilaiden kouluviihtyvyyttä ja vahvistaa koulun sosiaalista pääomaa (yhteisöllinen tavoite).

Mukava-hankkeeseen sisältyi kaikkiaan seitsemän osaprojektia (Pulkkinen, 2002, Launonen & Pulkkinen, 2004), joiden ytimenä oli Sitran rahoittama kokonaiskoulupäiväkokeilu, joka tähtäsi koulupäivän eheyttämiseen (Pulkkinen & Launonen, 2005). Projekti alkoi syksyllä 2002 ja päättyi keväällä 2005 kestätyään kolme lukuvuotta. Siihen osallistui seitsemän koulua neljästä kunnasta (Jyväskylä, Kuopio, Sievi ja Sipoo). Niissä oli isoja kaupunkikouluja ja pieni kaksiopeettajainen maalaiskoulu. Kaikki vuosiluokat (1 – 9) olivat mukana kokeilussa. Kokeilukoulut eivät olleet mitenkään poikkeuksellisia kouluja, kuten vertailu verrokkikouluihin osoitti (Pulkkinen & Launonen, 2005). Koulujen valinnan perusteena oli niiden kiinnostus kokonaiskoulupäivän kokeiluun.

Mukava-hankkeessa aamu- ja iltapäivätoimintaa ei rajattu ensimmäiseen ja toiseen luokkaan, vaan tavoite koulupäivän eheyttämisestä koski kaikkia oppilaita. Eheytetty koulupäivä tarkoittaa tasapainon löytämistä (1) koulutyön ja siihen sisältyvän tiedollisen oppimisen, (2) rentoutumisen ja omaehtoisen toiminnan sekä (3) harrastamisen ja siihen sisältyvän taitojen kehittämisen kesken. Eheytettyä koulupäivää koskeva visio sisältää

kahdenlaista oppituntien ulkopuolista toimintaa erityisesti vuosiluokilla 1- 6 (kuvio 1, Pulkkinen & Launonen, 2005): toimintaa valvotuissa toimintaryhmissä ja harrastekerhoissa.

Eheyttämätön			Eheytetty koulupäivä		
Klo	1. päivä	2. päivä	Alaluokat		Yläluokat
7-8				Harrastekerhoja 	
8-9	1. oppitunti				
9-10	2. oppitunti				
10-11	3. oppitunti	1. oppitunti			
11-12	4. oppitunti	2. oppitunti	Lounas 		Lounas
12-13		3. oppitunti			
13-14		4. oppitunti			
14-15					
15-16					
16-17					

Lähde: Pulkkinen & Launonen, 2005, s. 18.

KUVIO 1. Visio eheytetystä koulupäivästä

Toimintaryhmiä ohjataan aamuisin ennen oppitunteja, pidennetyn lounastauon aikana ja iltapäivisin oppituntien jälkeen. Niissä lapsella on aikaa leppäilyyn, leikkiin ja itseohjautuvaan toimintaan. Niissä on myös ohjattua toimintaa, mutta se ei keskity tavoitteellisesti yhteen toiminta-alueeseen kuten harrastekerhoissa. Harrastekerhojakin voi olla aamuisin, lounastauon aikana ja iltapäivisin. Ne ovat tavoitteellisesti suuntautuneita esimerkiksi liikunnan, musiikin, kuvataiteiden, tietotekniikan, käsitöiden ja ruoanlaiton harrastealueilla. Oppilaat osallistuvat harrastekerhoihin valintansa mukaan.

Projektissa kehitettiin koulukeskeinen toimintamalli, jonka mukaan pienin koulupäivän rakennetta koskevin muutoksin voidaan lyhentää oppilaiden yksinäisiä iltapäiviä ja iltapäivätoiminnan tarvetta sekä toteuttaa aamutoimintaa vanhempien työaikojen sitä vaatiessa. Tällöin oppilaille ei tarvitse rakentaa toista toimintaympäristöä koulun ulkopuolella, vaan toiminta voidaan järjestää koulun yhteydessä. Oppilaiden ei puolestaan tarvitse sopeutua kahteen toimintaympäristöön eikä siirtyä paikasta toiseen, mikä lisää turvallisuutta.

1.3. Tutkimuksen tarkoitus

Tutkimus toteutettiin Mukava-hankkeen yhteydessä, jotta saataisiin tietoa siitä, miten aamu- ja iltapäivätoiminta käynnistyi kunnallisesti neljässä kokeilukoulussa sekä niiden ulkopuolella. Tutkimuksessa koottiin toiminnasta vastaavilta ohjaajilta tietoa toiminnan järjestäjästä, toimintatiloista, sisällöstä, yhteistyöstä koulun ja vanhempien kanssa sekä ohjaajien koulutuksesta. Tutkimuksessa olivat mukana ne kunnat, joissa Mukava-hanke oli toteutettu sekä joukko muita kuntia. Mukava-hankkeen kokeilukoulujen lisäksi kokeilukunnista oli mukana useita muita kouluja.

Rahoituksen puolesta Mukava-hankkeen kokeilukoulut olivat samassa tilanteessa muiden koulujen kanssa. Sitran myöntämää rahoitusta ei kokeilukouluissa käytetty ensimmäisen ja toisen luokan oppilaiden aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämiseen enää lukuvuonna 2004 - 05, jolloin toiminta oli kunnallista. Erona koulujen välillä oli se, että Mukava-hankkeen aikana kokeilukouluihin oli luotu eheytetyn koulupäivän rakenne, jollaista ei muissa kouluissa ollut. Ensimmäisen ja toisen luokan oppilailla oli mahdollisuus osallistua ylempien luokkien oppilaille järjestettyihin harrastekerhoihin, jotka kokeilukouluissa järjestettiin Sitran tuella aamu- ja iltapäivätoiminnan kunnallistamisen jälkeenkin. Mukava-hankkeen periaatteena oli kasvattaa koulun sosiaalista pääomaa ja tukea siihen liittyen oppilaiden ja opettajien monipuolista verkottumista.

Tutkimuksen tavoitteena oli selvittää, millaista vaihtelua aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämisessä esiintyy suhteessa lain tavoitteisiin ja opetushallituksen kunnille antamiin perusteisiin toiminnan järjestämisestä ja miten vaihtelu on yhteydessä toiminnan järjestäjään: kunta, seurakunta ja yhdistykset. Oletuksena oli, että aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestäminen koulusta erillään tuo mukanaan ongelmia muun muassa tilojen käyttöön sekä aamutoiminnan, koulupäivän ja iltapäivätoiminnan keskinäisiin yhteyksiin. Tutkimus antoi mahdollisuuden tarkastella myös sitä, siirtyikö eheytetyn koulupäivän toimintamalli lakisääteisen aamu- ja iltapäivätoiminnan käytännöiksi. Oletuksena oli, että kokeilukoulujen aamu- ja iltapäivätoiminnassa näkyy suurempi koulukeskeisyys kuin muiden koulujen vastaavassa toiminnassa.

2. TUTKIMUSAINEISTO

Tutkimusaineisto koottiin 10 kunnasta, joista haastateltiin 116 aamu- ja iltapäivätoimintaryhmän vastuuhjaajaa: Jyväskylä (15), Jyväskylän mlk. (17), Korpilahti (1), Lahti (30), Laukaa (3), Muurame (7), Kuopio (35), Sievi (3), Sipoo (4) ja Soini (1). Otokseen sisältyi vain muutama yhdistysten ylläpitämä aamutoimintaryhmä ja pari kunnallista kehitysvammaisten erityisryhmää. Aamutoimintaryhmiä oli siten syntynyt hyvin vähän.

Ryhmässä oli yhteensä 2 088 lasta. Yleensä kussakin ryhmässä oli joku erityistä tukea saava lapsi; heitä oli yhteensä 132 (6 % lapsista), mutta muutamat ryhmät olivat sellaisia, joissa oli vain erityisopetussiirron saaneita. Maahanmuuttajaoppilaita ryhmissä oli vain 36 (1,7 % lapsista). Aineiston perusteella ei ollut mahdollista tehdä erityisiä päätelmiä erityisopetussiirron saaneiden tai maahanmuuttajalasten aamu- ja iltapäivätoiminnasta. Tulosten tarkastelussa ryhmiä käsiteltiin yhtenäisenä kokonaisuutena.

Koska aamutoiminnan osuus oli niin vähäistä, että sitä edusti haastattelussa vain kolme vastuuhjaajaa, jotka eivät toimineet Mukava-hankkeen kokeilukouluissa tai kehitysvammaisuuden tai muun syyn perusteella muodostetuissa erityisryhmissä, ei vertailua aamu- ja iltapäivätoiminnan kesken tässä tutkimuksessa tehty. Yksinkertaisuuden vuoksi seuraavassa käytetään usein ilmausta iltapäivätoiminta, vaikka se sisältääkin muutaman aamutoimintaryhmän. Iltapäivätoiminnalla oli 107 haastateltua vastuuhjaajaa. Ryhmät oli useimmiten nimetty iltapäiväkerhoksi.

Aineisto koottiin puolistrukturoidulla kyselylomakkeella puhelinhaastatteluna vuosien 2004 ja 2005 vaihteessa. Haastattelut kestivät keskimäärin 30 minuuttia. Tutkija (K. P.) haastatteli noin puolet vastuuhjaajista, loput haastattelut teki tutkimusapulainen. Haastattelussa käsiteltiin seuraavia asioita:

- Yleiset tiedot ryhmästä: toimintaryhmän nimi, paikkakunta, toiminnan ajankohta, järjestäjätaho, toiminnan aloitusvuosi sekä ryhmän koko ja koostumus.
- Toimintatilat: toimintapisteen sijainti, toimintatilojen koko, tilan käytettävyys, lasten siirtyminen tilasta toiseen päivän aikana, muiden tilojen käyttömahdollisuus sekä tilan edut ja puutteet lasten kannalta.
- Päiväohjelman sisältö: päiväohjelma, lasten mahdollisuus ehdottaa yhteistä toimintaa, erilaisen toiminnan suuntaaminen tytöille ja pojille ja osallistuminen kerhotoimintaan iltapäivän aikana.

- Toiminnan suunnittelu ja yhteistyö: yhteistyö koulun ja vanhempien kanssa, huomion kiinnittäminen lasten tunne-elämän ja sosiaalisten taitojen tukemiseen, ohjeistusten hyväksikäyttö ja toiminnan kehittämismahdollisuudet.
- Ohjaajien tiedot: sukupuoli, koulutus ja ammattinimike.

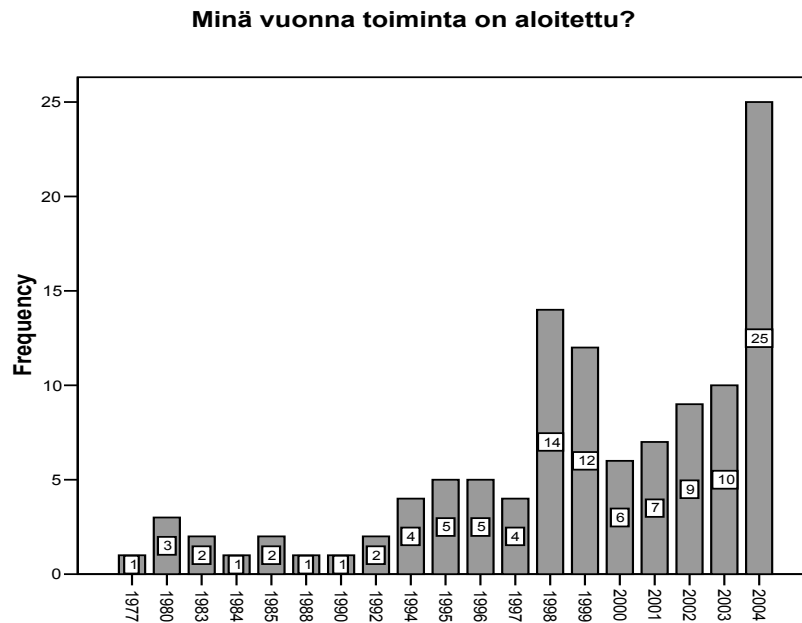
Haastattelu eteni keskusteluna, joka salli vapaamuotoisen vastaamisen. Avoimiin kysymyksiin annetuilla vastauksilla saatiin monipuolisempaa tietoa kuin valmiiden vastausvaihtoehtojen avulla. Vastaukset luokiteltiin jälkeinpäin siten, että luokat kattoivat mahdollisimman hyvin vastauksissa esiintyvän vaihtelun.

Luokiteltuja vastauksia käsiteltiin pääasiassa jakautumia tarkastelemalla ja ristiin taulukoimalla. Muuttujien välisen riippuvuuden kuvaamiseen käytettiin yleensä Khiin neliön (χ^2)-riippumattomuustestiä. Merkitsevyyden tulkintaa varten ilmoitetaan sovitetut jäännökset (adjusted residuals). Ne osoittavat, missä kohdin jakaumat poikkeavat satunnaisjakaumiin perustuvista odotusarvoista eli missä kohdin ryhmät eroavat toisistaan tilastollisesti merkitsevällä tavalla. Jos solun sovitettu jäännös on suurempi kuin 2 tai pienempi kuin -2, niin kyseinen solu vaikuttaa merkitsevästi testisuureen arvoon. χ^2 -testin oletusten mukaan yksikään odotettu frekvenssi ei saisi olla pienempi kuin yksi, ja toisaalta enintään 20 % odotetuista frekvensseistä saa olla pienempiä kuin viisi. Mikäli solufrekvenssit olivat pieniä, vertailussa käytettiin Fisherin eksaktia testiä, joka on asymptoottisen χ^2 -testin tarkka vastine. Aineiston tilastollisesta analyysistä vastasi tilastotieteilijä (N. K.).

3. AAMU- JA ILTAPÄIVÄTOIMINNAN JÄRJESTÄMINEN

3.1. Järjestäjätahot

Iltapäivätoiminnalla on pitemmät perinteet, kuin lakiuudistuksen perusteella olisi voinut odottaa (kuvio 2). Yli neljäsosa (28 %) ryhmistä oli aloittanut toimintansa ennen vuotta 1997, jolloin keskustelu lasten yksinäisistä iltapäivistä virisi julkisuudessa. Sen jälkeen toiminnan aloitusaktiivisuus lisääntyi huomattavasti siten, että kaikkiaan kaksi kolmasosaa ryhmistä oli toiminnassa ennen kuin aamu- ja iltapäivätoiminta kunnallistettiin (2004).

KUVIO 2. Iltapäivätoiminnan aloitusvuosi

Tutkimuksessa haastatelluista 116 vastuuhjaajasta 41 % oli jonkin yhdistyksen järjestämän aamu- ja iltapäivätoiminnan palveluksessa (taulukko 1). Yhdistykset käsittivät mm. urheiluseuroja, Mannerheimin Lastensuojeluliiton, 4H-toiminnan, asukasyhdistyksiä, koulun kannatusyhdistyksiä, musiikkipäiväkotiyhdistyksiä, lasten tukiyhdistyksiä ja turvallinen iltapäivä –yhdistyksiä.

TAULUKKO 1. Aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestäjätaho lukuvuonna 2004 – 2005

<i>Järjestäjä</i>	<i>N</i>	<i>%</i>	<i>Ryhmäkoko</i> <i>K</i>
Kunta	36	31,0	15
Seurakunta	31	26,7	18
Yhdistys	47	40,5	23
Yrittäjä	2	1,8	43
Yhteensä	116	100	20

Opetushallituksen laatimat ohjeet aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämiseksi oli käytettävissään 28 %:lla vastuuhjaajista, ja 65 %:lla oli Nuoren Suomen laatima ohjeistus. Myös joitakin muita, kuten MLL:n tai seurakunnan ohjeita, oli puolella vastuuhjaajista. Mitään ohjeita ei ollut 13 %:lla vastuuhjaajista.

Mukava-hankkeeseen osallistuneiden neljän koulun piirissä toimi haastatelluista vastuujohtajista kuusi. Kolmessa koulussa oli kunnan järjestämää aamu- ja iltapäivätoimintaa ja näistä yhdessä myös kunnan ja seurakunnan yhteisesti järjestämää toimintaa. Yksi koulu poikkesi muista siten, että iltapäivätoiminnan järjesti yhdistys seudullisen organisaation ostamana. Aamutoiminta oli tässäkin koulussa koulun omaa toimintaa.

Ryhmäkoot vaihtelivat järjestäjätahon mukaan (taulukko 1) ja osittain siitä syystä myös paikkakunnan mukaan. Paikkakunnalla, jolla iltapäivätoiminnan järjesti yhdistys seudullisen organisaation ostamana, ryhmäkoot olivat suurimmat, keskimäärin 29 lasta ryhmässä. Suurimmat ryhmäkoot olivat kuitenkin yrittäjien järjestämässä toiminnassa. Keskimäärin ryhmissä oli noin 20 lasta ja niissä kaksi ohjaajaa. Vaihteluväli lasten ja ohjaajien välisessä määrällisessä suhteessa oli kuitenkin suuri, koska erityisryhmissä yhtä lasta kohti saattoi olla kaksikin ohjaajaa, kun taas joissakin muissa ryhmissä yhden ohjaajan vastuulla oli jopa yli 20 lasta. Kuntien ja seurakuntien järjestämässä iltapäivätoimintaryhmissä oli eniten ohjaajia, keskimäärin yksi ohjaaja seitsemää lasta kohti.

3.2. Toimintatilat

Sijainti suhteessa kouluun. Aamu- ja iltapäivätoiminnan käytössä olevien tilojen vertailua tehtiin kuntien, seurakuntien ja yhdistysten välillä. Yksityisten yrittäjien (2) toiminta jätettiin järjestäjätahojen vertailun ulkopuolelle pienen lukumäärän takia.

Aamu- ja iltapäivätoiminnasta 53 % järjestettiin koulun tiloissa tai koulun yhteydessä (taulukko 2). Ryhmät oli sijoitettu esimerkiksi entisiin terveydenhoitajan huoneisiin, talonmiehen tai opettajan asuntoihin, kellari- tai varastotiloihin tai ylimääräisiin luokkatiloihin. Viimeksi mainittuja vain oli kovin vähän. Koulurakennuksissa ei juuri ole otettu huomioon oppituntien ulkopuolisen toiminnan tarvetta. Ohjaajien sitoutumisesta työhön kertoo, että he olivat monin paikoin itse talkootyönä kunnostaneet koulun varastoista toimintatiloja iltapäiväryhmälle. Jossakin koulussa vanhemmat olivat osallistuneet toimintatilojen kalustamiseen. Osa ryhmistä (18 %) toimi kahdessa paikassa siten, että osa päivästä oltiin muissa kuin koulun tiloissa, mutta esimerkiksi syömään tai liikuntaan tultiin koululle. Täysin koulusta erillään toimi 30 % ryhmistä. Koulun ulkopuoliset tilat olivat muun muassa seurakunnan tai kunnan kerho- tai nuorisotiloja ja kunnan vuokraamia asuintalojen kerhotiloja.

TAULUKKO 2. Toimintatilan sijainti suhteessa kouluun

		<i>Järjestäjätaho</i>			
		<i>Kunta</i>	<i>Seurakunta</i>	<i>Yhdistys</i>	<i>Yhteensä</i>
Koulun tiloissa tai	N	20	8	32	60
koulun yhteydessä	%	55,6	25,8	68,1	52,6
	Sov. jäänn. ¹	0,4	-3,5	2,8	
Osa viikkoa muualla,	N	5	8	7	20
osa koulun tiloissa	%	13,9	25,8	14,9	17,5
	Sov. jäänn.	-0,7	1,4	-0,6	
Ei koulun yhteydessä	N	11	15	8	34
	%	30,6	48,4	17,0	29,8
	Sov. jäänn.	0,1	2,6	-2,5	
Yhteensä	N	36	31	47	114
	%	100	100	100	100

$\chi^2(4) = 14.3, p = .006.$

¹ Sov. jäänn. = sovitettu jäännös, joka osoittaa, missä kohdin jakauma eroaa satunnaisjakaumaan perustuvista odotusarvoista. Jos sovitettu jäännös on > 2 tai > -2 , niin solu vaikuttaa merkitsevästi χ^2 arvoon.

Taulukko 2 osoittaa, että seurakunnan järjestämä toiminta tapahtui merkitsevästi useimmin koulun ulkopuolella, kun taas yhdistysten järjestämästä toiminnasta merkitsevä osa tapahtui koulussa tai sen yhteydessä. Vaikka kunnan järjestämästä toiminnasta suurin osa tapahtui koulun tiloissa, tilojen jakauma eri kategorioihin ei poikennut satunnaisjakaumaan pohjautuvista odotusarvoista.

Tilan koko ja pysyvyys. Haastattelussa kysyttiin toimintatilojen kokoa neliömetreinä, mutta koon yhteismitallinen kuvaaminen oli vaikeaa siksi, että toiminnot saattoivat olla jakaantuneita moniin eri paikkoihin. Näin oli etenkin koulun yhteydessä toimivilla ryhmillä, joilla oma tila oli useimmiten pieni, ohjaajien mukaan liian pieni, mutta toisaalta koulutuntien päätyttyä iltapäiväryhmäläiset saivat levittäytyä koulun muihin tiloihin, luokkahuoneisiin ja liikuntasaliin. Iltapäivätoiminnan oma tila oli keskimäärin 80 m² mediaanin ollessa 60 m². Pienimmät eli parinkymmenen m²:n tilat olivat useimmiten kouluissa, isoimmat seurakuntien tiloissa ja kunnalta vuokratuissa, esimerkiksi nuoriso-tiloissa.

Oma riittävän iso tila, joka oli jaettu eri toimintoja varten, oli 38 %:lla ryhmistä. Oli askartelu- ja pelitilaa, rauhallista tilaa läksyjen tekemiselle sekä lepotilaa eli sohvaturkka tai mahdollisuus lepäillä oman tyynyn kanssa. Vähän useammilla ryhmillä (45 %) oma tila oli pienehkö, mutta niillä oli mahdollisuus toimia myös muissa tiloissa. Tämä oli tyypillistä koulun ulkopuolella järjestetyille ja erityisesti yhdistysten järjestämälle

toiminnalle. Koulussa toimivien ryhmien tilan ahtautta helpottivat koulun jälkeen vapautuvat koululuokat, koulun kirjasto, liikuntasali ja atk-luokat, jopa ruokalat.

Kuudesosalla (17 %) tilakysymys oli hyvin ongelmallinen. Ryhmä toimi ruokala-, eteis- tai käytävätilassa. Käytävä ja ruokala eivät ole hyviä vaihtoehtoja. Käytävät ovat vetoisia ja mahdollisesti hiekkaisia, ja ruokalan hygieenisuus voi olla kyseenalainen, jos sitä ei ole ruokailukäytön jälkeen ehditty siivota. Koululaiset leikkivät ja pelaavat paljon myös lattialla. Myöskään rauhasta ei voida puhua. Tilojen ollessa heikoimpia säilytystilaa ei ollut sen enempää vaatteille kuin tarvikkeillekaan. Lapset joutuivat siirtyilemään tavaroiden kanssa paikasta toiseen. Ohjaajien sanoin he elivät ”pahvilaatikkoelämää”, koska joutuivat pakkaamaan askartelu- ja pelitarvikkeet laatikoihin ja kuljettamaan niitä paikasta toiseen. Lasten vaatteille, kengille ja repuille ei välttämättä ollut edes naulakoi- ta. Isonkin lapsiryhmän tarvikkeita saatettiin säilyttää lattialla. Tällaisten tilaongelmien riski oli suurempi koulussa kuin muualla toimivilla ryhmillä (sovitettu jäännös 2,5).

Pysyvä oma tila oli yli puolella (56 %) ryhmistä. Reilu neljännes (27 %) ryhmistä oli samassa tilassa parina päivänä viikossa ja lähes viidesosa (17 %) siirtyi päivittäin paikasta toiseen, jolloin leikit ja askareet keskeytyivät eikä rauhoittumiselle tai levolle ollut mitään mahdollisuuksia. Tilan pysyvyys ei riippunut toiminnan järjestäjätahosta vaan sijainnista. Pysyvä oma tila oli useammin niillä ryhmillä, jotka toimivat muualla kuin koulun tiloissa (sovitettu jäännös 2,6). Koulussa toimivilla ryhmillä oli suurin riski siihen, että omaa pysyvää tilaa ei ollut (sovitettu jäännös 2,8).

Ulko- ja sisäliikuntatilat. Vain lähes puolella ryhmistä oli hyvä piha- ja leikkialue, joka mahdollisti monipuolisen ulkoliikunnan (taulukko 3). Noin kolmanneksella oli turvallinen piha, mutta ei mahdollisuutta monipuoliseen ulkoliikuntaan. Yli viidesosalla ei ollut piha-aluetta ollenkaan tai oli vain autojen paikoittamiseen käytetty asfalttipiha. Ulkoliikuntatilojen puute oli tyypillistä seurakunnan järjestämälle iltapäivätoiminnalle. Kunnan järjestämällä toiminnalla oli useimmin käytettävissä turvallinen ulkoliikuntatila, joka ei kuitenkaan ollut toimintamahdollisuuksien puolesta monipuolinen. Se on tyypillistä muun muassa koulujen piha-alueille.

TAULUKKO 3. Mahdollisuus ulkoliikuntaan

		<i>Järjestäjätaho</i>			
		<i>Kunta</i>	<i>Seurakunta</i>	<i>Yhdistys</i>	<i>Yhteensä</i>
Piha ja leikki- alue hyvät, mahdollistavat monipuolisen toiminnan	N	16	15	23	54
	%	44,4	48,4	48,9	47,4
Turvallinen ja ”kiva”, mutta ei mahdollisuutta monipuoliseen toimintaan	Sov. jäänn.	-0,4	0,1	0,3	
	N	16	3	16	35
	%	44,4	9,7	34,0	30,7
	Sov. jäänn.	2,2	-3,0	0,6	
Ei piha-aluetta tai asfalttipiha, kuten parkki- paikka	N	4	13	8	25
	%	11,1	41,9	17,0	21,9
	Sov. jäänn.	-1,9	3,2	-1,1	
Yhteensä	N	36	31	47	114
	%	100	100	100	100

$\chi^2(4) = 15.0, p = .005.$

Sisäliikunnan osalta tilat eivät olleet sen parempia. Kolmasosalla ryhmistä sisäliikuntasali oli käytössä aina haluttaessa (taulukko 4). Vähän suurempi osa sai salivuoron kerran tai kaksi viikossa. Lähes kolmasosalla ei ollut mitään mahdollisuuksia sisäliikuntaan. Sisäliikuntatilojen puute oli tyypillistä seurakunnan järjestämälle iltapäivätoiminnalle. Yhdistysten järjestämää toimintaa varten käytettiin koulun liikuntasalia kerran tai pari viikossa. Vaikka kunnan järjestämässä toiminnassa sisäliikuntasalin käyttöä oli suhteellisen paljon muihin järjestäjätahoihin verrattuna, eivät hyvät liikuntamahdollisuudet painottuneet merkittävästi kunnallisessakaan iltapäivätoiminnassa.

Liikuntatilojen vertailu koulussa tai jossakin muualla toimivien ryhmien välillä (taulukko 5) osoitti merkitsevän yhteyden siten, että koulussa toimivilla iltapäiväryhmillä oli paremmat mahdollisuudet sisä- ja ulkoliikuntaan kuin muissa tiloissa toimivilla ryhmillä. Liikuntasali oli käytettävissä haluttaessa useammin, kuin jos toiminta tapahtui koulun ulkopuolella, ja piha-alue oli turvallinen, joskaan ei aina monipuolisia toimintamahdollisuuksia tarjoava. Piha-alueen puute sekä liikuntamahdollisuuksien puute oli tyypillisempää koulun ulkopuolella kuin koulussa toimiville ryhmille.

TAULUKKO 4. Mahdollisuus sisäliikuntaan

		<i>Järjestäjätaho</i>			
		<i>Kunta</i>	<i>Seurakunta</i>	<i>Yhdistys</i>	<i>Yhteensä</i>
Liikuntasali käytössä haluttaessa	N	15	5	17	37
	%	41,7	16,1	36,2	32,5
	Sov. jäänn.	1,4	-2,3	0,7	
Salivuoro kerran tai kaksi viikossa	N	10	9	24	43
	%	27,8	29,0	51,1	37,7
	Sov. jäänn.	-1,5	-1,2	2,5	
Ei mitään mahdollisuuksia sisäliikuntaan	N	11	17	6	34
	%	30,6	54,8	12,8	29,8
	Sov. jäänn.	0,1	3,6	-3,3	
Yhteensä	N	36	31	47	114
	%	100	100	100	100

$\chi^2(4) = 18.6, p = .001.$

TAULUKKO 5. Liikuntamahdollisuudet suhteessa toimintapaikan sijaintiin

		<i>Toimintapisteen sijainti</i>		
<i>Liikuntamahdollisuudet</i>		<i>Koulussa</i>	<i>Jossakin muualla</i>	<i>Yhteensä</i>
<u>Ulkoliikunta</u>				
Piha ja leikkialue hyvät, mahdollistavat monipuolisen toiminnan	N	32	23	55
	%	50,0	44,2	47,4
	Sov. jäänn.	-0,6	-0,6	
Turvallinen ja ”kiva”, mutta ei mahdollisuutta monipuoliseen toimintaan	N	26	10	36
	%	40,6	19,2	31,0
	Sov. jäänn.	2,5	-2,5	
Ei piha-aluetta tai asfalttipiha, autojen parkkipaikka	N	6	19	25
	%	9,4	36,5	21,6
	Sov. jäänn.	-3,5	3,5	
Yhteensä	N	64	52	116
	%	100	100	100
<u>Sisäliikunta</u>				
Liikuntasali käytössä haluttaessa	N	30	8	38
	%	46,9	15,4	32,8
	Sov. jäänn.	3,6	-3,6	
Salivuoro kerran tai kaksi viikossa	N	28	16	44
	%	43,8	30,8	37,9
	Sov. jäänn.	1,4	-1,4	
Ei mitään mahdollisuuksia sisäliikuntaan	N	6	28	34
	%	9,4	53,8	29,3
	Sov. jäänn.	5,2	5,2	
Yhteensä	N	64	52	116
	%	100	100	100

Ulkoliikunta $\chi^2(2) = 14.26, p = .001.$ Sisäliikunta $\chi^2(2) = 29.32, p = .000.$

Kokoavasti voidaan todeta, että muualla kuin kouluissa toimivilla ryhmillä oli yleensä muutoin hyvät, isot ja pysyvät tilat, mutta huonot ulko- ja sisäliikuntamahdollisuudet, ellei liikuntaa varten lähdetty eri tiloihin. Erityisesti seurakunnan järjestämässä iltapäivätoiminnassa liikunnan osuus jo ulkoisten toimintamahdollisuuksien puolesta oli vähäistä. Kouluissa toimivilla ryhmillä omat tilat olivat yleensä pienemmät ja vähemmän pysyvät, mutta erityisesti sisäliikuntamahdollisuudet olivat monipuolisemmat. Käytössä oli myös turvallinen koulun piha-alue.

Toimintatilat kokeilukouluissa. Kaikki Mukava-hankkeen kokeilukoulujen aamu- ja iltapäiväryhmät toimivat koulun tiloissa tai samassa pihapiirissä. Koulukeskeinen toiminnan järjestäminen siten, että rehtori oli siitä vastuussa, vaikutti toimintatilojen löytymiseen. Suurimmalla osalla ryhmistä (83 %) oli oma iso tila, joka oli jaettu eri toimintoja varten, ja niillä oli sisäliikuntasali käytettävissä. Alle viidesosalla oli oma pieni tila, mutta muita koulun tiloja oli käytettävissä ja liikuntasalin käyttömahdollisuus oli kerran tai kaksi viikossa. Kokeilukouluissa ei yksikään ryhmä toiminut heikoimmassa eli ruokala-, eteis- ja käytävätilojen kategoriassa. Kaikilla ryhmillä oli hyvä ja monipuolisen toiminnan mahdollistava piha- ja leikkialue.

3.3. Toiminnan sisältö

Päiväohjelma. Vastuuohjaajat kuvasivat ryhmien päiväohjelman hyvin samantapaiseksi. Se rakentui askartelusta, läksyjen tekemisestä ja vapaasta leikistä sekä ulkoilusta, jos siihen oli mahdollisuus tilojen puolesta. Oppituntien päätyttyä oli yleensä hetki ulkoilua tai vapaata leikkiä; tähän kohtaan sijoittui myös läksyjen tekeminen. Ennen välipalaa kokoonnuttiin yhteen, ja välipalan jälkeen oli ohjattua toimintaa, sitten vapaata leikkiä ja ulkoilua.

Vastuuohjaajien kuvausten perusteella päiväohjelman rakentamisen vaarojen arvioitiin piilevän toisaalta ohjelman suunnittelussa niin valmiiksi, ettei lasten omaehtoiselle toiminnalle jää tilaa, toisaalta ohjelman yksipuolisuudessa tai liian avoimeksi jättämisessä. Vähän yli neljäsosa vastuuohjaajista kuvasi päiväohjelman harkitun monipuoliseksi (taulukko 6). Tämä oli tyypillisintä kunnan järjestämälle toiminnalle. Päivä- ja viikko-ohjelmaa ei ollut täytetty liikaa. Lasten jaksamista ja vireystilaa oli seurattu ja ymmärretty, että oppilaat olivat koulupäivän jälkeen väsyneitä. Vastaava osa ohjaajista kuvasi toiminnan sisällöltään yksipuoliseksi, esimerkiksi vain askarteluksi tai liikunnak-

si tai liian avoimeksi. Tätä esiintyi noin neljänneksessä kunnan ja seurakunnan ryhmistä mutta yli kolmanneksella yhdistysten iltapäivätoimintaryhmistä. Muilla oli taipumusta suunnitella ohjelmaa runsaasti, mutta sen pedagogisessa tasapainossa oli puutteita esimerkiksi liikunnan vähäisyyden takia; sitä oli havaittavissa erityisesti seurakuntien järjestämässä iltapäivätoiminnassa.

TAULUKKO 6. Päiväohjelman monipuolisuus

		<i>Järjestäjätaho</i>			
		<i>Kunta</i>	<i>Seurakunta</i>	<i>Yhdistys</i>	<i>Yhteensä</i>
Tasapainoisesti monipuolista	N	15	4	11	30
	%	41,7	12,9	27,5	28,0
	Sov. jäänn.	2,2	-2,2	-0,1	
Tarjolla runsaasti toimintaa mutta pedagogisessa suunnitelmallisuudessa puutetta	N	12	19	15	46
	%	33,3	61,3	37,5	43,0
	Sov. jäänn.	-1,4	2,4	-0,9	
Yksipuolista	N	9	8	14	31
	%	25,0	25,8	35,0	29,0
	Sov. jäänn.	-0,6	-0,5	1,1	
Yhteensä	N	36	31	40	107
	%	100	100	100	100

$\chi^2(4) = 9.203, p = .056.$

Lasten sukupuolta ei otettu huomioon toiminnan suunnittelussa kahdessa kolmasosassa ryhmistä. Joka kymmenes vastuuhjaaja sanoi tyttöjen ja poikien erilaiseen toimintaan kiinnitettävän erityistä huomiota. Muut vastuuhjaajat (23 %) totesivat sukupuolten erilaisiin toimintatarpeisiin kiinnitettävän jonkin verran huomiota.

Vapaa toiminta ja leikki toteutuivat lähes kaikissa ryhmissä, mutta lähes kymmenesosassa ryhmistä vapaaseen leikkiin ei ollut mahdollisuutta, koska päiväohjelma oli ahdettu täyteen erilaista tekemistä (taulukko 7). Lähes puolet vastuuhjaajista antoi leikille tilaa hieman epäröiden. Ohjaajat tunsivat syyllisyyttä siitä, että antoivat lapsille aikaa vapaaseen leikkiin. Muut vastuuhjaajat toivat vapaan leikin ja lasten kuulemisen periaatteen selkeästi esiin. Toimintaa luonnehti harkittu vapaus, eli vapaan toiminnan luonne perusteltiin lapsen näkökulmasta ja se oli tietoinen valinta päiväohjelman suunnittelussa. Tasapainon löytäminen vapaan ja ohjatun toiminnan kesken on vaativaa, koska lasten kesken on eroja jaksamisessa. Liiallinen vapaus ja väljyys voi johtaa tunteeeseen, että ei ole mitään tekemistä, ja lapsi voi jättäytyä pois ryhmästä.

TAULUKKO 7. Leikin ja levon osuus päiväohjelmassa

	<i>N</i>	%
<i>Vapaan leikin osuus</i>		
Hyvä, harkittu vapaus, tilaa leikille	49	43,0
Leikille annetaan tilaa hieman epäröiden	55	48,2
Täysi ohjelma, ei vapaata leikkiä	10	8,8
Yhteensä	116	100,0
<i>Rauhoittuminen ja lepo</i>		
Rauhoittuminen, lepo kuuluu ohjelmaan	21	18,4
Rauhoittuminen mainitaan ohimennen	29	25,4
Ei mainintaa levosta	64	56,1
Yhteensä	116	100,0

Vajaa viidesosa vastuuohjaajista sanoi, että lapsilla oli halutessaan mahdollisuus rauhoittumiseen tai lepoon; siihen oli tilaa ja ohjaajat pitivät sitä tärkeänä (taulukko 7). Neljäsosa mainitsi rauhoittumisen ohimennen. Rauhoittumistuokion katsottiin kuuluvan iltapäivän ohjelmaan, mutta se oli luonteeltaan lähinnä lasten yhteen kokoamista ennen ohjattua tuokiota tai välipalaa. Lepohetken järjestämistä ei perusteltu lapsen jaksamisella tai levon tarpeella. Yli puolet vastuuohjaajista ei maininnut lepoa tai rauhoittumista päiväohjelmaa kuvatessaan.

Lasten toiveiden kuuleminen oli yleistä, mutta vain 38 % vastuuohjaajista mainitsi lasten näkemysten kuulemisen olevan tietoinen osa toimintaa ja sen suunnittelua. Useammin (47 %) lasten toiveita ja näkemyksiä kuultiin satunnaisesti. Muille vastuuohjaajille (15 %) lasten näkemysten kuuleminen ja huomioonotto tulivat uutena asiana. Kysymyksen esittäminen näille ohjaajille oli hämmentävä tilanne, koska he eivät selvästikään olleet ajatelleet lasten osallisuuden mahdollisuutta toiminnan sisällön suunnittelussa. Iltapäivätoiminnassa ei ollut järjestäjätahosta riippuen eroja leikin ja levon osuudessa päiväohjelmasta eikä lasten näkökulman kuulemisessa.

Sosioemotionaalinen kehitys. Lasten tunne-elämän ja sosiaalisten taitojen kehityksen tukemisen osalta runsas neljäsosa ohjaajista antoi perusteltuja ja konkreettisia esimerkkejä siitä, miten niiden kehitystä voidaan tukea (taulukko 8). Suuremmalla osalla ohjaajista oli niistä kapea käsitys, joskin he pitivät tämän alueen kehityksen tukemista tarpeellisena. Kolmasosalle aihe lasten tunne-elämän ja sosiaalisten taitojen kehityksen tukemisesta ei auennut lainkaan. Kysymystä ei ymmärretty eikä siihen ollut kiinnitetty huomiota. Vastauksena saattoi olla pitkä hiljaisuus tai väistelevä toteamus, että ”meidän

ryhmässä ei ole mitään ongelmia” tai ”lapset ovat ryhmässä kilttejä”. Keskustelu py-sähtyi, koska haastatellulla ohjaajalla ei ollut mielikuvaa eikä esimerkkejä toimintaan liittyvistä tilanteista.

TAULUKKO 8. Kiinnitetäänkö toiminnassa huomiota lasten tunne-elämän ja sosiaalisten taitojen kehittämiseen

		<i>Järjestäjätaho</i>			
		<i>Kunta</i>	<i>Seurakunta</i>	<i>Yhdistys</i>	<i>Yhteensä</i>
Perusteltu vastaus,	N	11	12	5	28
konkreettisia	%	35,5	42,9	11,9	27,7
esimerkkejä	Sov. jäänn.	1,2	2,1	-3,0	
Pyritään	N	15	10	16	41
huomioimaan,	%	48,4	35,7	38,1	40,6
mutta kapeasti	Sov. jäänn.	1,1	-0,6	-0,4	
Kysymystä ei	N	5	6	21	32
ymmärretä	%	16,1	21,4	50,0	31,7
	Sov. jäänn.	-2,2	-1,4	3,3	
Yhteensä	N	31	28	42	101
	%	100	100	100	100

$\chi^2(4) = 15.2, p = .004.$

Lasten sosiaalisten taitojen ja tunne-elämän kehityksen huomioonotto oli yhteydessä toiminnan järjestäjätahoon. Se oli parhaiten esillä seurakunnan järjestämässä iltapäivätoiminnassa. Yhdistysten järjestämän toiminnan vastuuhjaajille näiden seikkojen huomioonotto iltapäivätoiminnassa oli useimmin outo.

Toiminnan sisältö kokeilukouluissa. Mukava-hankkeen kokeilukoulujen aamu- ja iltapäivätoiminnassa rauhoittumis- ja levähtämishetki kuului päiväohjelmaan useammin kuin muissa ryhmissä (Fisher's Exact Test 7,45, $p = .013$); vastuuhjaajista 67 % mainitsi sen (muista vastuuhjaajista 16 %). Harkittua vapautta ja tilaa leikeille painottivat lähes kaikki kokeilukoulujen piirissä toimivat vastuuhjaajat (83 %), muista ohjaajista puolet vähemmän (41 %). Toiminta oli myös monipuolisempaa kuin muissa ryhmissä (Fisher's Exact Test 12,20, $p = .001$); kaikki kokeilukoulujen vastuuhjaajat kuvasivat toiminnan harkitun monipuoliseksi (muista vastuuhjaajista 24 %). Kokeilukoulujen vastuuhjaajat olivat selvästi tietoisia opetushallituksen antamista aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämisen perusteista.

Kokeilukoulujen vastuuhjaajat eivät eronneet muista vastuuhjaajista lasten näkemysten huomioon ottamisessa. Lasten sosiaalisten taitojen ja tunne-elämän kehityksen

tukeminen oli jonkin verran perustellummin esillä kokeilukoulujen kuin muiden vastuuhjaajien vastauksissa; perusteltuja vastauksia ja konkreettisia esimerkkejä antoi 67 %, muista vastuuhjaajista 28 %.

3.4. Aamu- ja iltapäivätoiminnan monipuolistaminen harrastekerhoilla

Iltapäivätoimintaan osallistuvien oppilaiden mahdollisuus päästä mukaan harrastekerhoihin oli harvinaista (taulukko 9). Vain 10 % vastuuhjaajista mainitsi, että monipuolista kerhotoimintaa oli tarjolla. Joitakin mahdollisuuksia toi lisäksi esiin noin viidennes ohjaajista. Ne olivat usein vain pojille suunnattua sählyä tai kertaluonteisia tapahtumia, sellaisenaan toki lapsille mieleisiä, mutta ne eivät tarjonneet pitkäjänteistä harrastusmahdollisuutta. Suurimmalla osalla oppilaista ei ollut mahdollisuuksia osallistua harrastekerhoihin. Nämä mahdollisuudet eivät eronneet iltapäivätoiminnan järjestäjätahosta riippuen.

TAULUKKO 9. Harrastekerhoihin osallistumismahdollisuus

	<i>N</i>	%
Säännöllisesti, tarjonta monipuolista	12	10,6
Harvoin, ei monipuolista	25	22,1
Ei ollenkaan	76	67,3
Yhteensä	116	100,0

Harrastekerhoihin osallistuminen kokeilukouluissa. Mukava-hankkeen kokeilukouluissa aamu- ja iltapäivätoiminta poikkesi merkitsevästi (Fisher's Exact Test 18.29, $p = .000$) muista siinä, että 83 % vastuuhjaajista mainitsi oppilaille olleen monipuoliset mahdollisuudet käydä oman toimintaryhmän ulkopuolisissa harrastekerhoissa. Osa niistä kustannettiin aamu- ja iltapäivätoimintaan osoitetuista varoista, ja ne oli suunnattu ensimmäisen ja toisen luokan oppilaille, osa Sitran myöntämistä kokeiluvaroista, joita käytettiin oppituntien ulkopuolisen toiminnan järjestämiseen kolmannesta luokasta eteenpäin. Ensimmäisen ja toisen luokan oppilaat saivat osallistua ylempien luokkien oppilaille järjestettyihin harrastekerhoihin.

Taulukko 10 osoittaa, että oppilaat osallistuivat innokkaasti harrastekerhoihin ensimmäisestä luokasta lähtien, kun niitä oli tarjolla. He kävivät harrastekerhoissa omista toimintaryhmistään käsin. Pojat suosivat ylivoimaisesti eniten liikuntaa ja sen piirissä

joukkuelajeja. Tyttöjen suosio jakautui tasaisemmin tanssin, musiikki-instrumentin soittamisen ja kotitalouden kesken. Kokkikerhot ja musisointi olivat myös pienten poikien suosiossa. Taulukko 10 osoittaa myös sen, että aamu- ja iltapäivätoiminta ei ole tarpeen vain ensimmäisen ja toisen luokan oppilaille.

TAULUKKO 10. Toimintaryhmiin ja harrastekerhoihin osallistuminen Mukava-hankkeessa

<i>Luokka-aste</i>	<i>Toimintaryhmät (%)</i>		<i>Harrastekerhot (%)</i>
	<i>Aamupäivä</i>	<i>Iltapäivä</i>	
1	56	77	66
2	71	59	63
3	33	35	77
4	19	12	69
5	19	7	64
6	7	1	64
1 – 6 Keskiarvo	35	33	67
7			53
8			54
9			45
7 – 9 Keskiarvo			50
1 – 9 Keskiarvo			60

Lähde: Pulkkinen & Launonen (2005, s. 80)

3.5. Yhteistyö koulun ja vanhempien kanssa

Yhteistyö koulun kanssa. Iltapäivätoimintaryhmien yhteistyö koulun kanssa vaihteli suuresti (taulukko 11). Kolmannes vastuuhjaajista mainitsi, että yhteistyö koulun kanssa oli hyvää ja tiivistä, kolmannes kuvasi sitä muodolliseksi, ja kolmannes sanoi yhteistyön puuttuvan kokonaan. Kun yhteistyötä oli (67 %), toiminnan viikko-ohjelmaa suhteutettiin lasten lukujärjestykseen ja koulupäivään. Yhteistyön puute merkitsi sitä, että koulu ja iltapäivätoiminta eivät olleet tietoisia toistensa tekemisistä eivätkä niiden edustajat olleet tavanneet yhteistyön merkeissä. Yhteistyön määrä koulun kanssa oli yhteydessä siihen, järjestettiinkö toimintaa koulussa vai koulun ulkopuolella. Koulussa järjestetyllä toiminnalla oli tiivistä yhteistyötä koulun kanssa, kun taas yhteistyön puuttuminen oli tyypillistä koulun ulkopuolella järjestetyille toiminnalle. Vähiten yhteistyötä koulun kanssa oli seurakunnan järjestämällä iltapäivätoiminnalla, sillä puolet vastuuhjaajista (muista vastuuhjaajista neljäsosa) mainitsi, ettei yhteistyötä ollut lainkaan.

TAULUKKO 11. Yhteistyö koulun kanssa

<i>Aamu- ja iltapäivätoiminnan yhteistyö koulun kanssa</i>		<i>Toimintapisteen sijainti</i>		
		<i>Koulussa</i>	<i>Jossakin muualla</i>	<i>Yhteensä</i>
Hyvää ja tiivistä yhteistyötä	N	29	4	33
	%	50,9	7,8	30,6
	Sov. jäänn.	4,8	-4,8	
Muodollista yhteistyötä	N	19	18	37
	%	33,3	35,3	34,3
	Sov. jäänn.	-0,2	0,2	
Ei yhteistyötä	N	9	29	38
	%	15,8	56,9	35,2
	Sov. jäänn.	-4,5	4,5	
Yhteensä	N	57	51	108
	%	100	100	100

$\chi^2 (2) = 29.25, p = .000.$

Tarve tiedonkulkuun koulupäivän asioista koskee sekä koululuokkien tapahtumia että lapsen kuulumisia. Jos iltapäivätoiminnan ohjaajalla on tiedossa, mitä oppilaat tekevät oppituntien aikana esimerkiksi liikunnassa tai käsitöissä, voidaan välttää päällekkäisyyksiä. Lapsille ei ole motivoivaa tehdä samoja asioita päivän aikana kahteen kertaan, ensin oppituntien aikana ja uudelleen iltapäivällä. Isän- tai äitienpäivälahjoja tehdään molemmissa, mutta sisällöistä olisi sovittava niin, että samaa asiaa ei tehdä kahteen kertaan. Tosin jotkut päällekkäisyydet voivat olla lapsille mieluisiakin, mutta päällekkäisten toimintojen osalta lapsia pitäisi kuunnella.

Yhteistyö vanhempien kanssa. Tiivis yhteistyö vanhempien kanssa oli vielä harvinaisempaa kuin koulun kanssa. Vain 13 % vastuuohjaajista sanoi, että yhteistyö oli hyvää ja tiivistä. Tällöin vanhemmat saattoivat osallistua muun muassa toiminnan suunnitteluun. Viidesosa ohjaajista totesi yhteistyön puuttuvan kokonaan. Kaksi kolmasosaa toimi niin, että lasten kuulumisia vaihdettiin satunnaisesti muun muassa puhelimen tai reissuvihon välityksellä, mutta vanhempien näkemyksiä ei otettu huomioon esimerkiksi toiminnan suunnittelussa. Yhteistyö vanhempien kanssa ei ollut yhteydessä toiminnan järjestäjätahoon.

Yleensä kaikissa ryhmissä oli käytössä reissuvihkoja tai ainakin tiedotteita. Kerran lukukaudessa tai vuodessa pidettiin vanhempainilta. Parhaiten yhteistyö toteutui lasta haettaessa. Iltapäivätoiminnassa jatkui osittain sama perinne kuin päiväkodeissa: vanhemmat hakivat lapset kotiin. Jos vanhemmat hakivat lapsensa, kuulumiset vaihdettiin

päivittäin. Niiden lasten osalla, jotka kulkivat itse kotimatkan, yhteyttä pidettiin ja kuulumisia vaihdettiin puhelimitse. Kaiken kaikkiaan yhteistyö vanhempien kanssa oli vasta hakemassa muotoaan.

Yhteistyö kokeilukouluissa. Mukava-hankkeen kokeilukouluissa yhteistyö oli parempaa kuin muissa ryhmissä sekä koulun kanssa (Fisher's Exact Test 9,56, $p = .003$) että vanhempien kanssa (Fisher's Exact Test 5,52, $p = .041$). Kaikki vastuuhjaajat toivat esiin hyvän ja tiiviin yhteistyön koulun kanssa ja puolet vastuuhjaajista mainitsi hyvän ja tiiviin yhteistyön vanhempien kanssa. Yhteistyö vanhempien kanssa oli vähäisintä maaseutukoulussa, jossa vanhemmat eivät olleet vielä tottuneet tämänkaltaiseen yhteistyöhön.

3.6. Ohjaajat ja toiminnan vakiintuneisuus

Perusopetuslain muuttamista koskevassa laissa (1136/2003, § 48e) edellytetään, että aamu- ja iltapäivätoiminnassa on riittävä määrä ammattitaitoisia ohjaajia. Näille ei toiminnan aloitusvaiheessa ollut vielä yhtenäistä koulutusta tai ammattitutkintoa. Myöskään pätevyysvaatimuksista ei ollut selkeää linjausta. Siksi tässäkin tutkimuksessa ohjaajien (yhteensä 263) koulutus osoittautui kirjavaksi. Kolmasosalta alan koulutus puuttui kokonaan. Riittävä koulutus arvioitiin olevan 40 %:lla, ja noin neljänneksellä oli jotakin koulutusta.

Vastuuhjaajien (116) koulutus luokiteltiin siten, että ylimpään luokkaan sijoittuivat lastentarhanopettajan tai muun kasvatusalan yliopistollisen tutkinnon tai ammattikorkeakoulututkinnon suorittaneet (taulukko 12); heitä oli vajaa kymmenesosa vastuuhjaajista. Toiseen luokkaan sijoittuivat keskiasteen tutkinnot sekä lastenohjaajien, lastenhoitajien, kouluavustajien, koulunkäyntiavustajien ja lähihoitajien tutkinnot. Tämä kategoria oli laaja ja heterogeeninen, mutta tämän tarkempaa luokitusta ei tässä yhteydessä ollut mahdollista tehdä. Kolmas luokka käsitti vastuuhjaajat, joilla ei ollut mitään alaan liittyvää koulutusta; heitä oli vastuuhjaajista viidesosa. Alan koulutus puuttui yli 40 %:lta muista ohjaajista, ja 2 %:lla oli korkein koulutus.

TAULUKKO 12. Aamu- ja iltapäivätoiminnan vastuuhjaajan koulutus suhteessa toiminnan järjestäjään

Koulutustaso		Järjestäjätaho			Yhteensä
		Kunta	Seurakunta	Yhdistys	
I Korkea	N	2	2	4	8
	%	5,6	6,5	8,7	7,1
	Sov. jäänn.	-0,4	-0,2	0,6	
II Keskiaste	N	29	28	27	84
	%	80,6	90,3	58,7	74,3
	Sov. jäänn.	1,0	2,4	-3,2	
III Ei koulutusta	N	5	1	15	21
	%	13,9	3,2	32,6	18,6
	Sov. jäänn.	-0,9	-2,6	3,2	
Yhteensä	N	36	31	46	113
	%	100	100	100	100

$\chi^2(4) = 12.3, p = .015.$

Aamu- ja iltapäivätoiminnan vastuuhjaajan koulutus oli merkitsevästi yhteydessä toiminnan järjestäjään (taulukko 12). Seurakunnan piirissä toimiville vastuuhjaajille oli keskiasteen koulutus tyypillisempää kuin muille, kun taas alan koulutuksen puuttuminen oli tyypillisempää yhdistysten piirissä toimiville vastuuhjaajille kuin muille.

Puolet (50 %) yhdistysten järjestämän toiminnan vastuuhjaajista mainitsi, että ohjaajina käytetään työvoimaviranomaisten työllistämiä; kunnan järjestämän toiminnan vastuuhjaajista näin mainitsi 14 % ja seurakunnan järjestämän toiminnan vastuuhjaajista 19 %. Vastuuhjaajien työsuhteet olivat seurakunnan järjestämässä toiminnassa pysyvimmät.

Ilman yhtään koulutuksen saanutta ohjaajaa toimi 17 ryhmää (15 %) (taulukko 13), mikä oli ristiriidassa aamu- ja iltapäivätoimintaa koskevan lain kanssa. Vähintään yksi korkea-asteen koulutuksen saanut ohjaaja oli 10 ryhmällä (9 %). Muilla ryhmillä (77 %) oli enintään keskiasteen koulutuksen saaneita ohjaajia.

TAULUKKO 13. Ryhmien ohjaajien koulutustaso.

	Ryhmä	%
Vähintään 1 korkean koulutuksen saanut ohjaaja	10	8,6
Ohjaajilla enintään keskiasteen koulutus	89	76,7
Yhdelläkään ohjaajalla ei ole alan koulutusta	17	14,7
Yhteensä	116	100

Vastuuohjaajan koulutus oli yhteydessä yhteistyöhön vanhempien kanssa ($\chi^2(2) = 6,17, p = .046$); yhteistyön puutetta oli eniten niillä vastuuohjaajilla, joilla ei ollut alan koulutusta (38 %:lla, koulutusta saaneista vastuuohjaajista 16 %:lla). Koulutuksella oli suuntaa antavasti yhteyttä siihen, että koulutusta saaneet kiinnittivät enemmän huomiota lasten sosiaalisiin taitoihin ja tunne-elämään kuin ne, joilla ei ollut alan koulutusta. Toiminnan sisältö ei riippunut vastuuohjaajien koulutuksesta; määräävämpää oli mahdollisuus ulko- ja sisäliikuntaan.

Toiminnan vakiintuneisuudella oli merkitsevästi ($\chi^2(4) = 9,73, p = .008$) yhteyttä toiminnan laatuun siten, että yli kaksi vuotta toimineiden ryhmien vastuuohjaajat kertoivat vähemmän aikaa toimineiden ryhmien vastuuohjaajiin verrattuna huomiota kiinnitettävän enemmän lasten sosiaalisiin taitoihin ja tunne-elämään. Myös lasten levon tarve otettiin paremmin huomioon pitempään toimineissa ryhmissä ($\chi^2(2) = 11,16, p = .004$). Toimintatilatkin olivat paremmat pitempään toimineilla ryhmillä ($F(2) = 3,91, p = .025$).

Ohjaajat kokeilukouluissa. Mukava-hankkeen kokeilukouluissa vastuuohjaajilla oli nuoriso- ja vapaa-ajanohjaajan, yhteisöpedagogin, sosiaalikasvattajan tai lähihoitajan koulutus.

3.7. Uudistuksen toteutumisen vahvuuksia ja heikkouksia

Nopeasti lainvoiman saanut uudistus toteutui vaihtelevasti. Ongelmia oli erityisesti sopivien tilojen saamisessa sekä ohjaajien pätevyyydessä. Aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestäjätahosta riippuen toiminnalla oli erityisiä piirteitä ja puutteita. Seuraavaan lueteloon on koottu keskeisiä havaintoja uudistuksen toteutumisen vahvuuksista ja heikkouksista.

Toiminnan järjestäjä

- Aamutoimintaa ei juuri lainkaan toteutettu muissa kuin Mukava-hankkeen kokeilukouluissa, joissa se oli järjestetty osaksi eheytettyä koulupäivää. Siksi uudistuksen toteutumista kuvattaessa käytetään käsitettä iltapäivätoiminta.
- Suurin osa iltapäivätoiminnasta (40 %) oli erilaisten yhdistysten järjestämää. Muu toiminta jakautui melko tasan kuntien ja seurakuntien välillä.

- Ryhmäkoot olivat suurimmat yhdistysten järjestämässä toiminnassa, ja niissä oli eniten lapsia ohjaajaa kohti.

Toimintatilat

- Koulun ulkopuolella toimivilla ryhmillä oli isommat ja pysyvämmät sisätilat mutta heikommat sisä- ja ulkoliikuntamahdollisuudet kuin koulussa tai sen pihapiirissä toimivilla ryhmillä. Seurakunnan järjestämä toiminta tapahtui useimmin koulun ulkopuolella.
- Koulussa toimivilla ryhmillä oman tilan saamisessa oli puutteita, mutta ne pystyivät käyttämään koulun liikuntasalia, kirjastoa, atk-luokkia sekä koulun pihaa toimintaansa.
- Kuudesosalla ryhmistä tilakysymys oli hyvin ongelmallinen pakottaen siirtymään paikasta toiseen. Nämä ryhmät toimivat koulussa.
- Kunnan järjestämä iltapäivätoiminta ei profiloitunut tilojen puolesta muiden järjestämästä toiminnasta muutoin kuin turvallisen mutta ei monipuolisen ulkoliikuntatilan puolesta.
- Yhdistysten järjestämässä toiminnassa käytettiin liikuntasalia kerran tai kaksi viikossa useammin kuin muiden järjestämässä toiminnassa.
- Mukava-hankkeen kokeilukoulujen aamu- ja iltapäiväryhmät toimivat koulussa tai sen pihapiirissä. Ryhmillä oli hyvät tilat sekä sisä- ja ulkoliikuntamahdollisuudet.

Toiminnan sisältö

- Toiminnan yksipuolisuutta esiintyi eniten yhdistysten järjestämässä toiminnassa.
- Seurakunnan järjestämässä toiminnassa oli monipuolisuutta, mutta päiväohjelman tasapainossa oli puutteita.
- Lasten sosiaalisten taitojen ja tunne-elämän huomioonotto oli parhaiten esillä seurakunnan järjestämässä toiminnassa. Yhdistysten järjestämän toiminnan vastuuhjaajille näiden seikkojen huomioonotto oli useimmin outoa.
- Kunnan järjestämän toiminnan profiili sisällöllissä kysymyksissä ei eronnut satunnaisjakaumasta muutoin, kuin että vastuuhjaajissa oli vähemmän niitä, jotka eivät ymmärtäneet kysymystä lasten sosiaalisten taitojen ja tunne-elämän huomioon ottamisesta.

- Muissa toiminnan sisältöön liittyvissä kysymyksissä ei ollut eroja järjestäjien kesken.
- Lähes puolet vastuuhjaajista antoi leikille tilaa epäröiden.
- Alle viidesosa vastuuhjaajista sanoi, että lapsilla oli halutessaan mahdollisuus rauhoittumiseen tai lepoon. Yli puolet vastuuhjaajista ei maininnut lepoa tai rauhoittumista päiväohjelmaa kuvatessaan.
- Lasten toiveiden kuuleminen tietoisena osana toiminnan suunnittelua oli harvinaisempaa kuin satunnainen kuuleminen. Joka kuudennelle vastuuhjaajalle kysymys lapsen kuulemisesta tuli uutena asiana.
- Mukava-hankkeen kokeilukouluissa rauhoittumishetki ja vapaa leikki kuuluivat päiväohjelmaan ja toiminta oli tasapainoisesti monipuolista. Lasten kuulemisessa ja sosiaalisten taitojen ja tunne-elämän huomioonotossa erot muihin ryhmiin olivat vähäisemmät.

Mahdollisuus osallistua harrastekerhoihin

- Iltapäivätoiminnan järjestäjätahosta riippumatta lasten mahdollisuus osallistua toimintaa rikastaviin harrastekerhoihin oli hyvin vähäistä.
- Mukava-hankkeen kokeilukouluissa lähes kaikki vastuuhjaajat mainitsivat oppilailta olevan monipuoliset mahdollisuudet osallistua koulussa toimiviin harrastekerhoihin.

Yhteistyö koulun ja vanhempien kanssa

- Yhteistyötä koulun kanssa oli enemmän sellaisella iltapäivätoiminnalla, joka järjestetään koulussa tai sen pihapiirissä, kuin koulun ulkopuolella järjestetyllä toiminnalla.
- Seurakunnan järjestämällä toiminnalla oli vähiten yhteistyötä koulun kanssa.
- Yhteistyötä vanhempien kanssa oli vähän järjestäjätahosta riippumatta.
- Mukava-hankkeen kokeilukouluissa yhteistyö koulun ja vanhempien kanssa oli parempaa kuin muissa ryhmissä

Ohjaajat ja toiminnan vakiintuneisuus

- Korkea-asteen koulutus oli iltapäivätoiminnan vastuuhjaajilla tai muilla ohjaajilla harvinaista.

- Seurakunnan järjestämän toiminnan vastuuhjaajilla oli yleisimmin keskiasteen koulutus. Seurakunnan toiminnalla oli pysyvimmät ohjaajat.
- Alan koulutuksen puuttuminen oli tyypillisempää yhdistysten järjestämän toiminnan vastuuhjaajille kuin muiden järjestäjätahojen vastuuhjaajille.
- Vastuuhjaajan koulutuksella oli yhteyttä vanhempien kanssa tehtävään yhteistyöhön ja lasten tunne-elämän ja sosiaalisten taitojen kehityksen huomioon ottamiseen toiminnassa.
- Kaikista ohjaajista kolmasosalla ei ollut minkäänlaista alan koulutusta.
- Joka kuudennessa iltapäivätoimintaryhmässä ei ollut yhtään alan koulutuksen saanutta ohjaajaa.
- Yhdistysten toiminnassa käytettiin työllistettyjä henkilöitä enemmän kuin muiden toiminnassa, mikä merkitsee lyhyitä työsuhteita ja ohjaussuhteiden katkeamista lasten kannalta.
- Toiminnan vakiintuminen oli yhteydessä toiminnan parempaan laatuun.

4. OPETUSHALLITUKSEN MÄÄRÄYKSEN NOUDATTAMINEN

Tutkimuksessa kertyneitä havaintoja arvioidaan suhteessa niihin tavoitteisiin, joita opetushallitus on lakiin nojaten kunnille velvoittavina esittänyt aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämiseksi (Määräys 5/011/2004). Arvioinnissa käytetään tilastollisesti merkitsevien tulosten ohella hyväksi vastuuhjaajien haastattelun tuottamaa laadullista aineistoa. Tulokset osoittivat toiminnan alkuvaiheessa esiintyvän monia puutteita. Ongelmallisten piirteiden tarkalla kuvauksella pyritään siihen, että nykyinen tilanne ei pääsisi vakiintumaan, vaan että aamu- ja iltapäivätoiminnan luonne ymmärrettäisiin koulujen ja kuntahallinnon tasolla merkittäväksi lasten kasvua tukevaksi toiminnaksi, joka ajalliselta keskiarvostaan vastaa toista koulupäivää. Väliaikaisuuden tunteesta on edettävä vakiintuneisuuteen, laatuun ja toiminnan statuksen nostamiseen.

4.1. Kodin ja koulun kasvatustyön tukeminen

Opetushallituksen 2004 laatimissa koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteissa aamu- ja iltapäivätoiminnan tavoitteeksi asetetaan kodin ja koulun kasvatustyön tukeminen siten, että keskinäiseen kunnioitukseen ja tasa-arvoisuuteen perustuva yhteistyö näiden toimijoiden välillä muodostuu luontevaksi. Myös toiminnan suunnittelussa tulee olla yhteistyössä kotien ja koulujen kanssa.

4.1.1. Yhteistyö kotien kanssa

Tässä tutkimuksessa saadut tulokset osoittivat, että aamu- ja iltapäivätoiminnan yhteistyö kotien kanssa oli vielä minimaalista. Vanhempien kuuleminen, saati mukaanotto suunnitteluun, on kulttuurisesti uusi asia. Suomessa kasvatusinstituutiot ovat perinteisesti ottaneet vahvan roolin (Alasuutari 2003), eikä sisältöjen suunnittelussa ole totuttu kuulemaan vanhempia. Pyrkimystä yhteistyöhön, joka laissa esitetään kunnallisten toimijoiden velvollisuudeksi, voidaan pitää yrityksenä kuroa yhteiskunnan ohjauksella yhteen lasten ja vanhempien sosiaalisten maailmojen erkaantumista. Kun lapset ajallisesti ovat yhä enemmän ammattikasvattajien parissa, yritetään säädöksillä saada vanhemmat mukaan ja tietoisiksi siitä, missä ja miten heidän lapsensa kasvavat ja kasvatetaan. Tähän kategoriaan kuuluu myös kodin ja koulun yhteistyön normatiivinen vahvistaminen uudistetuissa opetussuunnitelmien perusteissa. Koulu samoin kuin aamu- ja iltapäivätoiminta on vastuutettu dialogiin ja kanssakäymiseen vanhempien kanssa. Normeilla säädellään, mikä on vanhempien rooli ja velvollisuus osallistua lastensa elämään.

Voidaan olettaa, että aamu- ja iltapäivätoiminnan luonne madaltaa vanhempien kynnystä ilmaista mielipiteitään ja toiveitaan verrattuna kouluun, jonka toiminta on kulttuurisesti vakiintuneempaa ja tiukemmin säädeltyä lukujärjestyksineen. Vanhempien näkemyksille ei koulussa ole käytännössä tilaa opetussuunnitelmien perusteiden sisältämistä normeista huolimatta. Sitä vastoin iltapäivätoiminnan luonne on joustavampi ja sisällön suunnittelu jättää tilaa vanhempien näkemyksille samoin kuin lasten toiveiden kuulemiselle. Iltapäivätoiminta voisi toimia edelläkävijänä yhteistyösuhteiden luomisessa kotiin ja uudenlaisen yhteisöllisen perinteen luoja. Se saattaisi olla yksi ilmene-

mismuoto sille, mistä Florida (2002) puhuu käsitellessään luovan yhteiskunnan uudenslaisia rakenteita vaiheessa, jossa perinteiset yhteisöllisyyden muodot murenevat.

4.1.2. Yhteistyö koulun kanssa

Tulosten mukaan koulun kanssa yhteistyötä oli enemmän sellaisella aamu- ja iltapäivätoiminnalla, joka järjestettiin koulussa, kuin koulun ulkopuolella järjestetyllä toiminnalla. Fyysinen läheisyys koulun tiloissa ei kuitenkaan takaa sujuvaa kanssakäymistä: kun yli puolet iltapäiväryhmistä toimi koulujen yhteydessä, niin kuitenkin vain kolmasosalla yhteistyö oli todellista, toimivaa ja hyvää, ei ainoastaan muodon vuoksi tapahtuvaa. Koulun tiloissa toimiminen voi aiheuttaa myös jännitteitä. Opettajat ja rehtorit, jotka ovat tottuneet pitämään koulun tiloja yksinomaan opetukseen tarkoitettuina ja lähes omina tiloinaan, eivät ole aina halunneet muutosta totuttuihin tapoihin.

Koulujen suhtautuminen iltapäivätoimintaan on ollut osin toimivaa, osin problemaattista. Koulun asenne yhteistyöhön iltapäivätoiminnan kanssa vaihteli ääripäästä toiseen, hyvin myönteisestä ja kehittämishaluisesta vetäytyvään ja toimintaa torjuvaan asenteeseen. Rehtorien ja opettajien keskuudessa on esiintynyt ajatuksia, että iltapäivätoiminta ei kuulu koulun toimintakenttään. Kiistaa saattaa tulla myös tiloista: luokkatiloja ei ole haluttu antaa yhteiskäyttöön, ikään kuin yhteistyöstä tulisi lisää työtä ilman resursseja ja tuntikorvauksia.

”Saavutettujen etujen moraali” selittänee sitä, että iltapäivätoiminnan on joskus pitänyt nöyrästi ja anoen lähestyä kouluja, vaikka ne ovat kunnallisia lasten kehitystä tukevia laitoksia. Yhteistyöhön suostuminen on tullut ikään kuin myönnytyksenä kouluilta, joissa koulun toimijat ovat halunneet pysytellä totutuissa toimintamalleissa. Ohjelmallisesti ja strategiatasolla lapsista halutaan pitää huolta, kunhan huolenpito ei vaadi vanhoista käytänteistä poikkeamista tai oman työajan muuttumista.

Haastattelujen kehittämisideoita koskevassa osassa yhteistyö koulun kanssa nousi ongelmaksi.

”Yhteistyö koulun kanssa pätkii kaikkein eniten. Että päästäisiin osaksi koulun toimintaa, etenkin jos kerhopaikka on etäällä koulusta. Lasten varaan yhteistyötä ei voi jättää.”

”Kun on hyvä yhteistyön henki, lapsetkin aistii sen.”

Muutamalla koululla oli käytäntönä, että koko henkilökunta, opettajat, ohjaajat sekä tekninen henkilökunta kokoontuivat maanantaisin käymään läpi viikko-ohjelman. Tieto välittyi näin kaikille aikuisille, jotka olivat tekemisissä lasten kanssa oppitunneilla ja välitunneilla sekä aamu- ja iltapäivätoiminnassa. Toista ääripäätä kuvaa tapaus, missä iltapäiväohjaaja otti yhteyttä koulun rehtoriin ja ehdotti, että ohjaajat voisivat tulla ensimmäisten luokkien vanhempainiltaan esittäytymään. Rehtori kieltäytyi yhteistyötarjouksesta. Perusteluna oli, että iltapäivätoiminta ei kuulunut koululle.

Kun kyseessä on yhteiskunnallisesti varsin uusi, ei vielä institutionaalistunut käytäntö, opettajat eivät reagoi ammattikuntana kollektiivisesti, vaan suhde iltapäivätoimintaan ja sen toimijoihin muodostuu henkilökohtaisten kokemusten perustalta. Jyväskylän verkostokuntien kyselyn mukaan opettajien asenne iltapäivätoimintaa kohtaan oli vaihtelevaa. Opettajien suhtautuminen iltapäivätoimintaan oli myönteisempää ja yhteistyöhön valmiimpaa, jos heidän omia oppilaitaan oli mukana iltapäivätoiminnassa (Muistio 10.12.2001/Jyväskylä).

4.2. Tunne-elämän ja sosiaalisen kehityksen tukeminen

Opetushallituksen laatimien aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteiden mukaan toiminnan tulee tukea lapsen tunne-elämää. Jokaisen lapsen tulisi kokea olevansa hyväksytty ja arvostettu omana itsenään. Lasta tulee myös ohjata ilmaisemaan erilaisia tunteita ja oppimaan niiden säätelyä. Tavoitteena on löytää persoonallisuuden kasvua tukevia vapaa-ajan harrastuksia ja kokea niissä onnistumisen iloa. Se vahvistaa luottamusta omiin taitoihin ja itsearvostuksen kehitystä. Aamu- ja iltapäivätoiminnan tulee olla ilmapiiriltään kiireetöntä ja turvallista, tarjota pysyviä ihmissuhteita ja edistää lasten yhteistoimintaa sekä eettistä kasvua.

4.2.1. Tunne-elämä ja sosiaaliset taidot

Suomalainen koulujärjestelmä on osoittanut vahvuutta tiedollisissa koulusaavutuksissa, mutta huomion kiinnittäminen sosiaaliseen osaamiseen on jäänyt heikommalle. Kansainvälinen vertailu, missä tutkittiin 28 maan koululaisten suhtautumista sosiaalista vastuuta korostavan kansalaistoiminnan tärkeyteen, Suomi sijoittui viimeiseksi. Vaikka

suomalaisilla koululaisilla on hyvät tiedot kansalaistoiminnasta, he eivät pidä sitä tärkeänä (Torney-Purta ym., 2001).

Teollinen yhteiskunta rakentui pitkälti kognitiivisen ja tiedollisen osaamisen varaan, joten oli luontevaa, että koulusta kehittyi näihin taitoihin keskittynyt instituutio. Lasten sosioemotionaalisten taitojen kehittäminen on kuitenkin noussut esille viime vuosina. Ilmiö ei ole yksin suomalainen, vaan erilaisia tunnetaitoja vahvistavia opetusmenetelmiä kehitetään monissa maissa. Jälkmodernin yhteiskunnan vaateet painottavat yhä vahvemmin sosiaalista osaamista. Sanotaan, että epäröivässä kasvatuskulttuurissa arvojen siirtämisen sijaan keskitytään lapsen varustamiseen sosiaalisilla kyvyillä, joiden avulla hänen oletetaan ja toivotaan selviävän ennakoimattomassa tulevaisuudessa (Kalliala 1999, 276).

Aamu- ja iltapäivätoiminnassa lasten tunne-elämän ja sosiaalisten taitojen kehittäminen on keskeisellä sijalla. Se on asetettu paljon vartijaksi. Aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteissa on reagoitu nopeammin lasten tunteiden ja sosiaalisten taitojen ohjaamisen tarpeeseen kuin koulussa. Suomalaiseen opettajankoulutukseen ei ole sisällytetty tunteiden työstämisen taitoja. Viime aikoina opettajankoulutuksessakin on tosin tiedostettu yhteistyövalmiuksia, perheen näkökulmaa ja lasten sosioemotionaalista kehitystä koskevan aineksen riittämättömyys opetussuunnitelmissa (Rasku-Puttonen & Rönkä, 2004).

Tutkittujen aamu- ja iltapäiväryhmien vastuuohjaajien ammattitaito lasten tunne-elämän ja sosiaalisen kehityksen huomioon ottamisessa vaihteli paljon. Kolmannes ohjaajista ei ymmärtänyt tätä kysymystä lainkaan, ja vain vähän yli neljännes osasi antaa perustellun vastauksen, kuten

”Toisen huomioon ottaminen, anteeksipyyttäminen, hiljaisuuden kokemus.”

”Kannustetaan puhumaan asioista, draamalla tunnejuttuja esiin.”

”Ohjausta lasten itsenäiseen ristiriitojen selvittämiseen.”

”Kerran kuukaudessa keskustelufoorumi, missä puhutaan vuorotellen yhdestä asiasta.”

”Ohjataan että kaikki mahtuu leikkiin, erilaisuuden sietokyky”.

Toista ääripäätä kuvastavat vastaukset:

”Pojilla aina pikkuisen kinginpaikkaa. Puututaan, joskus tuntuu että liikaakiin, kun heti ovat valittamassa.”

”Ei pakoteta esiintymään.”

”Hyvin leikkivät keskenään, mutta kaikki vain eivät mene mukaan.”

”Vauhtia on liikaa ja sen mukana aggressiivisuutta”.

Kuvaavaa haastattelussa oli myös pitkä hiljaisuus. Aihetta ei selvästi ollut aikaisemmin kyseisessä ryhmässä edes mietitty. Puolet näistä vastuuhjaajista työskenteli yhdistysten ylläpitämässä toiminnassa. Tutkimus vahvisti koulutuksen merkitystä, sillä tämän kysymyksen analysoimisella oli yhteyttä koulutukseen. Yhdistysten järjestämän toiminnan vastuuhjaajissa oli tavallista enemmän henkilöitä, joilla ei ollut alan koulutusta.

Toiminnan vakiintuminen oli yhteydessä lasten tunne-elämän ja sosiaalisten taitojen kehityksen tukemiseen. Mitä kauemmin toimintaa oli ollut, sitä paremmin siihen kiinnitettiin huomiota. Toiminnan vakiintuminen heijastui myös muuhun toiminnan sisältöön, kuten lasten levon tarpeen huomioon ottamiseen, sekä toiminnan materiaaliin edellytyksiin, kuten monipuolisen toiminnan salliviin toimintatiloihin.

4.2.2. Ihmissuhteiden pysyvyys ja ilmapiirin kiireettömyys ja turvallisuus

Tunne-elämän ja sosiaalisen kehityksen tukeminen edellyttää pysyviä ihmissuhteita. Haastatteluissa kysyttiin, kuinka pitkään vastuuhjaaja oli työskennellyt kyseisessä ryhmässä. Lähes kolmannes heistä oli työskennellyt ryhmässä korkeintaan puoli vuotta, mikä oli ymmärrettävää, koska suuri osa näistä ryhmistä oli perustettu vasta vuoden 2004 syksyllä.

Vastuuhjaajilla oli pitemmät työsuhteet kuin muilla ohjaajilla. Muista kuin vastuuhjaajista yli puolet työskenteli lyhyillä, alle puolen vuoden työsuhteilla. Vastuuhjaajat kommentoivat henkilöstön ongelmia seuraavaan tapaan:

”Palkkaus, koulutetut ohjaajat, työaika vastaamaan työtä, työntekijöiden vakinaistaminen, työn jatkuvuus.”

”Työntekijöitä riittävästi ja että ohjaajat eivät vaihtuisi koko ajan.”

”Työsuhteiden määräaikaisuus ja vaihtuvuus ongelma.”

”Jatkuvuuden puute erittäin iso ongelma.”

Vastuuhjaajilta kysyttiin perustietoja ryhmässä työskentelevistä muista ohjaajista. Heistä 73 % osasi antaa tietoja muiden ohjaajien työsuhteen kestosta ja koulutuksesta. Lisäksi taustatietojen saamiseksi haastateltiin myös kolmea aamu- ja iltapäivätoiminnan koordinaattoria. Heidän vastauksensa antoivat ymmärtää, että ohjaajien rekrytoiminen oli hajanaista ja sattumanvaraista. Aineiston kokoamisen aikoihin ohjaajien palkkaami-

nessa tuntuivat monin paikoin vaikuttavan pikemminkin työvoimapolitiittiset tarpeet kuin ohjaajien ammatillinen pätevyys. Toiminnan ohjauksessa käytettiin lyhytaikaisia työsuhteita työllistämistarkoituksessa. Vastuuohjaajien huolena oli: ”Työllistetyt vaihtuu koko ajan.” Heidän havaintonsa oli, että ihmissuhteiden jatkuva katkeaminen oli lasten kannalta haitallista.

Työllistetyt työntekijät olivat monella muullakin tavalla problemaattinen ilmiö aamu- ja iltapäivätoiminnassa. Hyvässä tapauksessa työllistetty henkilö oli tehtävään soveltuva ja täydensi työsuhteen lyhytkestoisuudesta huolimatta muiden ohjaajien työtä. Huolestuttavimpia tapauksia olivat ne, joissa moniongelmainen työllistetty pelkällä läsnäolollaan pikemminkin aiheutti lisätyötä muille ohjaajille:

”Ohjaajat eivät voi kieltäytyä kylmän tai huonon sään vuoksi ulos menemisestä.”

”Viimeaikainen työllistetty ohjaaja on istunut kivellä koko ajan, kun ei jaksa kävellä.”

” On ollut myös työllistettyjä, joita lapset pelkäävät.”

Työllistettyjen palkkaamiseen vastuuohjaajat esittivät kritiikkiä:

”Työntekijöinä on enemmän työllistettyjä kuin vakinaisia tai koulutettuja.”

Vastuuohjaajista työllistettyjä oli vähän, mutta paikoin ja pahimmillaan koko iltapäivätoiminta oli rakennettu työllistettyjen varaan. Näissä tapauksissa ei voida puhua sen enempää toiminnan laadusta kuin aikuissuhteiden pysyvyydestä.

Ohjaajien työsuhteiden ja siten lasten aikuiskontaktien pysyvyys oli heikkoa. Työsuhteiden lyhytkestoisuus ja siitä johtuva toiminnan ennakoimattomuus oli ohjaajien mielestä keskeisin ongelma ja kehittämisen aihe. Kuvaavaa oli, että monet haastatellut ohjaajat eivät vielä joulukuussa tieneet, jatkuuko heidän tai toisten ohjaajien työsuhte vuoden alussa. Pitkäjänteisyyden puute ei voi olla vaikuttamatta toiminnan laatuun, vakauteen ja lasten turvallisuuden kokemukseen. Huolestuttavaa on, että tilapäisten, lyhyiden ihmissuhteiden määrä on lapsilla jatkuvasti lisääntynyt (Lahikainen, 2000).

Vertailun vuoksi voi ajatella mitä seuraisi siitä, jos opettajan työsuhde olisi vain muutaman kuukauden mittainen ja jos vielä vuoden lopussa ei olisi varmuutta siitä, jatkuuko työ kevätlukukaudella. Nuorimmat oppilaat ovat koulussa keskimäärin neljä tuntia ja iltapäivätoiminnassa samat neljä tuntia. On vaikea keksiä lapsen kokemuksen kannalta selitystä sille, miksi aamupäivän tunnit olisivat tärkeämpiä kuin iltapäivän tunnit. Lapsi oppii, kokee, kasvaa ja sosiaalistuu täysipainoisesti niin aamu- kuin iltapäiväläkin. Kuitenkin toiminnan resurssit ja toiminnan ohjaamisen osaaminen ovat lähes kaikilla kriteereillä heikommat aamu- ja iltapäivätoiminnassa kuin opetuksessa.

On vaikea motivoitua ja jaksaa vaativassa kasvatustehtävässä ilman turvaa työn jatkuvuudesta. Koistinen (2003, 57) kysyy suhtautumisesta hoiva-alan työntekijöihin, odotetaanko heiltä muista ammattiryhmistä poiketen niin vahvaa solidaarisuutta ja sitoutumista työhön, että se kantaa heikon henkilökohtaisen turvan yli. Saman kysymyksen voi kohdentaa iltapäiväohjaajiin. Levollinen tunnelma on tärkeä niille, jotka auttavat ja opettavat muita. Jos työntekijällä itsellään on hätä oman tekemisen jatkuvuudesta, hän auttaa ja hoitaa toisia oman jaksamisensa kustannuksella (Bardy, Salmi & Heino, 2001, 101).

Opetushallituksen laatimat aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteet sisältävät vaatimuksen kiireettömästä ilmapiiristä. Vastuuhjaajien haastattelut puolestaan paljastivat, että kiireen ilmapiiri oli huolestuttavan yleistä. Ohjaajakysymyksen ongelmat, ennen kaikkea työsuhteiden lyhytkestoisuus ja ohjaajien liian vähäinen määrä, vaikuttavat suoraan toiminnan ilmapiiriin, sen levottomuuteen ja kiireeseen.

”Ohjaajia riittävä määrä lapsiryhmiin, ohjaaja ehtisi tehdä rauhassa työnsä, ei jatkuvaa kiirettä.”

Ohjaajat tuntevat, että lapset ovat jo ennestään kiireen läpäisemiä, jolloin iltapäivätoiminnan pitää olla kiireetöntä vyöhykettä, aivan kuten opetushallituksen laatimat perusteet edellyttävät.

”Lapset ovat levottomia ja kiireisiä, heijastuu aikuisista.”

”Tärkeänä näen että toiminta jatkuisi, jatkuvuus lasten kannalta. Tuntuu että lasten levottomuus lisääntynyt.”

”Huonosti huomioidaan iltapäiväkerhojen tilat, pienen tilan meluisuus, kauhea kiire ja aika loppuu kesken.”

”Kiire liian kova. Työllistetyt vaihtuu koko ajan.”

Tuoreessa suomalaistutkimuksessa yli tuhannesta lapsesta noin kaksi kolmasosaa tuntee vanhempansa kiireisiksi (Lahikainen ym., 2005). Vanhempien aktiviteetit, jotka kilpailevat lasten kanssa yhdessäolosta, ovat lasten kannalta turvallisuushkia. Lasten turvattomuus lisääntyy, kun vanhempien kiireen lisääntyessä hoivaa ja opetusta antavien aikuisten määrä vähenee suhteessa lasten määrään (Hochschild, 1997). Turvattomuutta voidaan pitää hyvinvoinnin käänteisilmionä (Lahikainen 2002). Hoiva, hoitaminen ja lapsen ohjaaminen (monet opettajat, iltapäiväohjaajat) on jaettu usealle instituutiolle ja ihmiselle. Ei ole yhtä aikuista, joka olisi kokonaisvaltaisesti tietoinen lapsen elämänlaadun ja elämän mielekkyyden tilasta.

Aikakriisi ei siis ole yksinomaan aikuisten ja työelämän vaiva. Yhtä lailla perhe-elämä, koulu, päivähoito ja vieläpä aamu- ja iltapäivätoiminta kärsivät ajanpuutteesta ja kiireen tunnusta. Eletään välitilassa ja väliaikaisuuden tunteessa, mikä ei synnytä lapsissa kokemusta pysyvyydestä eikä yhteisen tekemisen merkityksistä.

4.2.3. Mahdollisuus osallistua harrastekerhoihin

Opetushallituksen laatimien aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteiden mukaan tavoitteena on löytää persoonallisuuden kasvua tukevia vapaa-ajan harrastuksia. Asiakirjassa todetaan myös, että koulun kerhotoiminta ja taiteen perusopetus voivat olla lapsen aamu- ja iltapäivätoimintaa. Mahdollisuus laadukkaaseen harrastustoimintaan oli käytännössä kuitenkin vähäinen.

Uusien toimintojen kehittelyn yhteydessä myös käsitteet tarvitsevat innovaatiota. Käsitetasolla kouluun liittyy pysähtynyttä ja vakiintunutta mielikuvaa yksinomaan opettajien ja oppilaiden yhteisöstä, mikä ei enää vastaa koulujen todellisuutta. Koulun käsite kaipaa uudistusta, koska koulun toiminta on aamu- ja iltapäivätoiminnan myötä laajentunut totutusta, yksinomaan oppitunnit sisältävästä koulusta lasten kokonaisvaltaisen kasvun ja kehityksen paikaksi.

Harrastusten edistäminen aamu- ja iltapäivätoiminnassa edellyttää käsitteellistä jalkoa toimintaryhmiin ja harrasteryhmiin, siten kuin Mukava-hankkeen eheytetyn koulupäivän yhteydessä on tehty (Pulkkinen & Launonen, 2005). Aamu- ja iltapäivätoimintaryhmät eivät voi erikoistua mihinkään sisältöalueeseen, ilman että toiminnasta tulee yksipuolista. Yksikään lapsi ei jaksakaan musisoida tai pelata sählyä. Kaikki lapset eivät myöskään ole kiinnostuneita samoista asioista. Siksi toimintaryhmien sisällössä on oltava monipuolisuutta ja riittävästi mahdollisuutta omaehtoiseen leikkiin ja lepoon. Mukava-hankkeessa on osoitettu, että koulun piirissä toimivasta toimintaryhmästä käsin on mahdollista osallistua tavoitteelliseen harrastekerhoon, esimerkiksi liikunta-, musiikki-, kuvataide-, atk- tai kokkikerhoon, jos niitä on koululla tarjolla. Kerhot voivat koota samaa asiaa harrastavia oppilaita eri luokkatasoilta.

Koulussa toimii oppilaiden ja opettajien lisäksi kouluavustajia, kuraattoreita sekä keittiö-, siivous- ja virastohenkilökuntaa. Siellä voi olla myös aamu- ja iltapäivätoimintaa varten kouluohjaajia, kuten Mukava-hankkeessa oli laita. Opettajien kokemukset kouluohjaajista olivat hyvin myönteisiä, vaikka heidän roolinsa aluksi herätti epätietoi-

suutta (Pulkkinen & Launonen, 2005). Ammattirooleja voidaan muotoilla uudelleen esimerkiksi siten, että tarpeellisen lisäkoulutuksen saaneet kouluavustajat toimivat toimintaryhmien vetäjinä sekä kouluviikkojen aikana että loma-aikana. Näin kouluavustajien olisi mahdollista saada normaali kokopäivätyö vuosilomineen. Tällä hetkellä kouluavustajien työsuhteen heikkoudet ovat hämmentävän suuret.

Koulukerhojen perustamisessa on usein lähdetty liikkeelle opettajien tai muiden ohjaajien omista intresseistä eikä niinkään oppilaiden tarpeista ja toiveista. Koulun kerhotoimintaan ovat osallistuneet omaehtoisesti innokkaat oppilaat eivätkä välttämättä ne, jotka olisivat tarvinneet sitä eniten oman kehityksensä tueksi. Harrastukset ovat tyypillisesti kasautuneet samoille oppilaille.

Mukava-hankkeen keskeisiä ideoita oli tarjota lapsille harrastuksia, jotka lähtevät heidän tarpeistaan ja kiinnostuksensa kohteista. Niiden selvittämiseksi oppilaiden ja heidän vanhempiansa vastattavaksi annettiin vapaa-ajan suunnittelulomake, jossa tiedusteltiin lapsen harrastuksia ja harrastustoiveita. Niitä lapsia, jotka eivät harrastaneet mitään koulussa tai sen ulkopuolella, lähestyttiin henkilökohtaisesti, jolloin heitä voitiin kannustaa mukaan harrastustoimintaan. Tavoitteena oli saada jokainen oppilas jonkin pitkäjänteisen harrastuksen pariin. Harrastusten kasautumista samoille oppilaille ei tultu, mikä kytkeytyi pyrkimykseen luoda oppilaille tasa-arvoisia toimintamahdollisuuksia.

Harrastekerhojen ohjauksen laatuun on kiinnitettävä erityistä huomiota, sillä lapset karsiutuvat pois heikosti järjestetystä toiminnasta. Lasten jättäytyminen harrastekerhosta on vakava signaali ohjauksen laadullisista puutteista. Ohjaajan oma pätevyys ja innostuneisuus asiaan ei silloin siirry lapsille. Tämä pitäisi ottaa huomioon ohjaajien koulutuksessa – ja koulutukseen rekrytoinnissa – siten, että jokaisella lasten toimintojen ohjaajalla olisi jokin erityinen osaamisalue.

4.3. Osallisuuden edistäminen ja toiminnan sisältö

Opetushallituksen laatimien aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteiden mukaan lapselle tulee antaa mahdollisuus itse osallistua toiminnan suunnitteluun sekä tulla kuulluksi. Sisällöt tulee suunnitella siten, että toiminta muodostuu lapsen kannalta ehyeksi ja monipuoliseksi kokonaisuudeksi, jossa on vireyttä edistävää liikkumista ja ulkoilua sekä mahdollisuus myös omaan toimintaan, rentoutumiseen ja lepoon.

4.3.1. Omaehtoinen ja ohjattu toiminta

Yli sadasta tutkitusta iltapäiväryhmästä vain muutamassa lasten näkemyksiä kuultiin toiminnan suunnittelun yhteydessä esimerkiksi seuraavaan tapaan:

”Kerran kuussa kerhokokous. Joku lapsista vuorotellen puheenjohtajana, käydään läpi edelliseen kuun kivoja ja ei-kivoja juttuja, kuunnellaan uusia ideoita ja ehdotuksia.”

”Sääntöjuna, missä yhdessä keskustellen muotoillaan kerhotoiminnan säännöt ja ’eettiset ohjeistukset’, joihin lapset tekemällä sitoutetaan.”

Lasten kuulemista kuului muidenkin tutkittujen aamu- ja iltapäiväryhmien toimintakulttuuriin, vaikka sitä ei toteutettu järjestelmällisesti:

”Toiminnan ei tarvitsisi olla niin tarkasti suunniteltua, vaan lasten mukaan mentäisiin; toiminta monipuoliseksi, lapsille uusia kokemuksia.”

Lasten kuulemisen tavoite poikkeaa perinnäisestä kouluopetuksesta, jossa toiminnan sisällöt määräytyvät ulkoapäin eri portaisissa valmisteltujen opetussuunnitelmien pohjalta. Liikkumavara opettajallekin jää niukaksi. Väljyyttä ja perinnettä lasten toiveiden kuulemiseksi on vähän. Opetushallituksen aamu- ja iltapäivätoiminnalle laatimia perusteita voidaan pitää rohkeina ja edistyksellisinä sekä koulutyölle vastapainoa antavina. Uutta on myös se, että toiminnan lähtökohdissa ja tavoitteissa on läpäisevänä lapsilähtöisyys tai lapsinäkökulma aikuisen vastuuta painottavassa mielessä.

Aamu- ja iltapäivätoiminnan luonne herätti haastatelluissa vastuuhjaajissa kuitenkin ristiriitaisia tunteita ja erilaisia tulkintoja toiminnan sisällöistä. Eniten epätietoisuutta herätti vapaan ajan ja ohjatun ajan suhde. Toiminnan luonne ei ollut täysin selvillä: ohjaajat pohtivat, tuleeko toiminnalla olla tavoitteita vai onko se pelkkää vapaa-aikaa ja kuinka ohjattua, kuinka vapaata ja kuinka tavoitteellista iltapäivätoiminnan tulee olla.

”Aikuisilla on tarve teettää lapsilla kaikkea, mutta missä menee raja, kuinka paljon ohjattua toimintaa. Ei saisi teettää vain siksi, että olisi itse hyvä ohjaaja työssään, vaan lasten pitää antaa olla rauhassa.”

Vaikka sisältöjen luonne vaivasi ohjaajia, niin käytännössä suurin osa ohjaajista rohkeni pitää ohjelmaa riittävän väljänä ja vapaana lasten kannalta. Vain pieni osa vastuuhjaajista kuvasi ohjelman liian tiiviiksi. Lapset käyttivät vapaan ajan ennen kaikkea leikkeihin ja pelaamiseen, mutta myös oleiluun ja lukemiseen. Käsitys iltapäivätoiminnasta vapaa-aikana toteutui käytännössä, vaikka ohjaajat eivät selvästikään olleet täysin tietoisia, että se oli opetushallituksen linjauksen mukaista.

Noin puolet vastuuohjaajista piti vapaata leikkiä tärkeänä, mutta samanaikaisesti he tunsivat tekevänsä jossain määrin väärin antaessaan sille tilaa. Vähän harvemmat vastuuohjaajat antoivat leikille tilaa tietoisesti ja sen tärkeyttä korostaen. Leikki oli keskeisellä sijalla ohjaajien puheissa ja vielä niin, että se sai määritteen vapaa. Leikki ja vapaa mielletään vahvasti yhteen, lapsen omana aikana ja tilana. Seuraavassa on esimerkki haastattelusta, missä vastuuohjaaja piti leikkiä hyvin keskeisenä asiana:

”Hirveän paljon vapaata leikkiä, koska vanhemmat on sitä kauheasti toivoneet. Lapset tulee sinne kun saa niin paljon leikkiä, saavat rentoutua koulun jälkeen, ei samaa askartelua kuin koulussa. Lapset ovat huomanneet, että saa leikkiä. Koulussa jumppa- ja askartelukerho, lapset käyvät kerran ja kaksi, mutta eivät mene sinne koska haluavat olla iltiksessä, missä saavat leikkiä. Ovat joutuneet luopumaan kerhohommista, koska iltiksessä on kivempää. Toinen askartelukerho, mihin meni [pois leikkiajasta] kahdeksan lasta, sitten kävi kaksi enää, kun kerhoa oli kolmas kerta. Hyvää että on mahdollisuus, materiaalit otetaan kaapista, jotkut tykkää, on välineitä, mutta ei ohjattua.”

Jotkut vastuuohjaajat perustelivat lasten oikeutta vapaaseen leikkiin, ikään kuin he toimisivat vastoin normeja ja odotuksia antaessaan sille aikaa. Ohjaajien puheesta kuului huono omatunto ja he olivat puolustuskannalla olettamiaan odotuksia vastaan ja lasten puolella. Epätietoisuus leikin osuudesta toiminnassa oli kuluttavaa ohjaajille, etenkin niille, jotka suhtautuivat työhönsä ammatillisesti. Sisältöjen ja toiminnan luonteen vaikiintumattomuus oli ymmärrettävää, kun muistetaan, että yhdenmukaiset ohjeistukset olivat varsin uusi asia. Aamu- ja iltapäivätoiminnan kulttuuri oli vasta muotoutumassa.

Ohjaajien ammattitaitoon tulisi kuulua tietoa siitä, mikä osuus toiminnasta on oleva ohjattua ja mikä vapaata ja leikkiä, sekä ymmärrys leikin luonteesta. Ammattitaitoon kuuluu myös käsittää leikin luonne. Leikin olemus on erilainen kuin oppimisen (Kalliala, 1999). Se vaatii ohjaajilta erilaisia kykyjä ja vuorovaikutustaitoja kuin vaikkapa liikuntaryhmän tai askartelun ohjaaminen, opettamisesta puhumattakaan. Ohjaajien ammattitaitoon pitäisi kuulua sensitiivisyys, halu ja kyky kuunnella lasta. Leikin mielekkyys on leikissä itsessään. Lapsi toimii leikissä mahdollisimman vaativalla tasolla. Se edistää älyllistä kehitystä, koska kuvitteellisten tilanteiden luominen johtaa abstraktin ajattelun kehittymiseen.

Lähes kaikissa tutkituissa ryhmissä oli varattu aikaa koulutehtävien tekemiselle, mikä sisältyy opetushallituksen ohjeistukseenkin. Läksyjen rooli ilmenee ohjaajien pohdinnoissa siitä, mikä osuus vanhemmilla ja mikä osuus iltapäivätoiminnalla on kotiteh-

tävien suorittamisessa. Läksyjen tekemisestä on pyritty sopimaan lapsikohtaisesti vanhempien kanssa. Pienimpiinkin tiloihin on pyritty rauhoittamaan tilaa ja aikaa läksyjen tekemiselle. Joissakin kunnissa on vedetty rajaa vastuukysymykselle: läksyjä voidaan tehdä iltapäiväkerhossa, mutta vastuu niiden tarkastamisesta on vanhemmilla.

4.3.2. Lepo ja rauhoittuminen

Yli puolet vastuuohjaajista ei maininnut lepoa sen enempää päiväohjelman yhteydessä kuin muuallakaan haastatteluissa. Näillä ohjaajilla lepo ja iltapäivätoiminta eivät mielikuvien tasolla selvästikään kuuluneet yhteen. Tulos kertoo siitä, että kyseiset ohjaajat eivät olleet tietoisia opetushallituksen perusteiden sisällöistä, missä lepo ja rauhoittuminen ovat keskeisellä sijalla. Niissä on myös vaatimus lapsen oikeudesta itsekseen oloon, mikä liittyy rauhoittumiseen.

Ohjaajat ymmärtävät iltapäivätoiminnan vapaa-ajaksi, mutta lepo ja rauhoittuminen eivät yhtä itsestään selvästi mahdu perustoimintaan. Vaikka päivähoitossa, lasten iänkin takia, lepo ja päiväunet kuuluvat päivänkulkuun, niin kouluikäisten lasten ohjelmaan lepoa ei yhtä luontevasti sisällytetä. Mielikuvissa koulu ei yhdisty lepoon, vaan pikemminkin tekemiseen ja oppimiseen. Yhdistysten, kuten urheiluseurojen, ja seurakunnan lapsityö on painottunut tekemiseen ja askarteluun, ei lepäämiseen. Henkilöstö, joka aloittaa työvuoronsa lasten iltapäivätoiminnassa, saattaa unohtaa, että lapsilla on työpäivä takanaan ja että he tarvitsevat tasapainoa rauhoittumisen ja toiminnan välillä. Levon ja rauhoittumisen sisällyttäminen käytäntöihin vaatii koulutusta.

Kun ainoastaan puolella tutkituista ryhmistä oli omat ja riittävän isot tilat, on ymmärrettävää, että tilat eivät mahdollistaneet erillistä rauhoittumishuonetta. Joka viidennessä ryhmässä rauhoittumiselle ja levolle oli kuitenkin järjestetty niin aikaa kuin tilaa. Lepäilyyn oli sohvia ja patjoja ja joissakin ryhmissä jopa erillinen hiljainen huone. Levon, rauhoittumisen ja itsekseen olon suhteen opetushallituksen toiminnalle asetut tavoitteet eivät toteutuneet kuin hyvin pienessä määrin.

4.3.3. Toiminnan monipuolisuus ja toimintatilat

Tässä tutkimuksessa ei tutkimusaineistoksi ja analysoitavaksi otettu aamu- ja iltapäivätoiminnan suunnitelmia. Hajanaisia huomautuksia lukuun ottamatta vastuuohjaajat eivät

niistä haastatteluisa juuri puhuneet. Harvat kommentit kertoivat lähinnä hämmennyksestä toimintasuunnitelmasta kysyttäessä, koska sen laatiminen ei ollut vielä tullut käytännöksi. Vakiintuneemmissa toimipisteissä, kuten seurakuntien lapsityössä, toimintasuunnitelmia oli totuttu laatimaan jo aiemmin.

Vastuuohjaajan haastattelussa tuli esille ärtymys, kun aamu- ja iltapäivätoiminnan koordinaattori oli painottanut toimintasuunnitelman tärkeyttä:

”...kaikki kirjata ylös, kädentaidot, liikunta ym. Millä aikaa? Koordinaattori sanoi että vaatii näitä kausisuunnitelmia, joka lokerikkoon mitä tehdään, laidasta laitaan tarjontaa. Sanoin että ei lapset jaksa. Sitten vielä kirjataan arviointiin, että ei toteutunut, kun lapset halusi muuta.”

Toisessa haastattelussa vastuuohjaaja kuvasi, että laatu sekoitettiin määrään ja jatkoi:

”Pitää korostaa laatua, mutta sen ei pitäisi tarkoittaa liikaa monipuolisuutta... ei liikaa [tekemistä], koska lapset kärsii, ja ohjaajat.”

Iltapäivätoimintaa uhkasi sekä liiallinen toiminnan ohjelmointi, mistä vastuuohjaajat kantoivat huolta, että yksipuolisuus, tavallisimmin askartelun ylivaltaa. Vaikka kädentaidot ovat tärkeitä, niin suhteutettuna lasten sosiaaliseen ja kulttuuriseen kasvuympäristöön pelkkä askartelu ei mahdollista tarvittavaa osaamista ja taitoja. Opetushallituksen laatimien aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteiden mukaan toiminnan sisältöjä valittaessa on erityisesti kiinnitettävä huomiota leikkiin, luovaan toimintaan ja myönteisiin elämyksiin. Sisältö voi liittyä kehitystä tukevaan toimintaan, kuten liikuntaan, käden taitoihin, kielelliseen ja kuvalliseen ilmaisuun, musiikkiin ja arkiaskareisiin. Toiminnan sisältöä voivat olla myös erilaiset tiedolliset aihepiirit. Sisällöt tulee suunnitella siten, että toiminta, jolle on ominaista vapaaehtoisuus, muodostuu lapsen kannalta ehyeksi ja monipuoliseksi kokonaisuudeksi.

Toiminnan sisältö on yhteydessä sekä käytettävissä oleviin materiaaliin edellytyksiin, erityisesti toimintatiloihin, että ohjaajien koulutukseen. Lapset liikkuvat nykyisin liian vähän, mikä epäterveellisten ruokailutottumusten kanssa aiheuttaa fyysisen kunnan heikkoutta ja lihavuutta. Aamu- ja iltapäivätoiminnassa pitäisi olla keskeinen sija sisällä ja ulkona tapahtuvalla liikunnalla, sillä pitkän talven pimeät illat eivät houkuttele lapsia liikkumaan koulun ja iltapäivätoiminnan jälkeen. Siksi liikuntamahdollisuudet ja liikunnan asema päivä- ja viikko-ohjelmassa pitäisi ottaa erityisen tarkastelun kohteeksi silloin, kun iltapäivätoimintaa järjestetään. Tämä tutkimus osoitti, että liikuntamahdoli-

suuksissa oli selviä puutteita ja että toimintaympäristö tuki usein heikosti toiminnalle asetettujen tavoitteiden toteutumista. Koulussa tai sen pihapiirissä järjestetty aamu- ja iltapäivätoiminta tarjosi lapsille paremmat sisä- ja ulkoliikuntamahdollisuudet kuin koulun ulkopuolella järjestetty toiminta, joskin muun toiminnan tiloissa oli räikeitäkin puutteita.

Tilaratkaisuissa oli kaiken kaikkiaan väliaikaisuuden tuntu, ja tilakysymys nousi keskeiseksi ongelmaksi vastuuhajaajien haastatteluissa. Toiminta oli istutettu vakiintuneeseen tilarakenteeseen, eikä ylimääräistä tilaa, saati aamu- ja iltapäivätoiminnalle erityisesti rakennettuja tiloja juuri ollut. Samanaikaisesti kun kouluja lakkautetaan, koulut kärsivät tilanpuutteesta.

Aamu- ja iltapäivätoiminnalle ei ole vakiintunutta tilakäsitystä, eikä sillä näin ollen ole kuntien suunnitelmissa eikä koulujen rakennuksissa vakiintunutta toimintaympäristöä. Koulu ja luokkahuoneet, tilat, välineet ja tarvikkeet, joita koulun toiminta edellyttää, ovat puolestaan vakiintuneet vuosikymmenien aikana. Aamu- ja iltapäivätoiminta on kulttuurisesti nuorta, eikä vielä ole vakiintunutta ja selkeää mielikuvaa siitä, minkälainen aamu- ja iltapäivätoimintatilan tulee olla ja mitä tarvikkeita ja varusteita toiminta edellyttää.

Koulututkimuksessa on kiinnitetty varsin vähän huomiota siihen, miten tila säätelee toimintaa ja miten tila on yhteydessä sosiaalisuuteen. Esimerkiksi Isossa Britanniassa on perinnäisesti toteutettu eheytytyn koulupäivän kaltaista koulutyöskentelyä, joka sisältää oppituntien ohella valvottua vapaata toimintaa ja ohjattua harrastustoimintaa. Pitempään koulupäivään mahtuu enemmän aikaa, jolloin oppilaille on aikaa seurustella toistensa kanssa ja osallistua erilaisiin harrastuksiin. Tiukat tila- ja aikajärjestelyt suomalaisessa koulussa vaikeuttavat oppilaiden välistä keskinäistä vuorovaikutusta ja sosiaalisuuden syntyä. Tämä voi osaltaan selittää kuvaa suomalaisen koulun huonosta ilmapiiristä (Välijärvi & Linnakylä, 2002).

Mukava-hankkeen kokeilukouluissa, joissa aamu- ja iltapäivätoiminta oli nivelletty osaksi eheytettyä koulupäivää ja joissa toiminta organisoitiin rehtorin vastuulla, tila- ja yhteistyökysymykset ratkesivat parhaiten. Aamu- ja iltapäivätoiminnassa voitiin käyttää hyväksi koulun liikuntatiloja sisällä ja ulkona, ja muun toiminnan tilat löytyivät joustavasti. Kun rehtorit koulun organisatorisina johtajina saadaan uuden toimintamuodon visioon ja henkeen mukaan, on jatko yhteistyölle helpompaa.

Jos koulu kaipaa käsitteellisiä uudistuksia, niin aamu- ja iltapäivätoiminta sosiaalisena innovaationa tarvitsee vakiintuneempia mielikuvia toiminnastaan, kuten vastuunjaaja seuraavassa haastattelussa arvioi.

”Haasteena näen, että aamu- ja iltapäivätoiminnasta tulisi tasavertaista kautta maan. Kun ajatellaan mitä on koululuokka, kaikilla on mielikuva siitä, niin saman pitäisi toteutua iltapäivätoiminnan suhteen. Pitäisi automaattisesti piirtyä mielikuva ja näkyminen tasavertaisesti siitä, mikä on aamu- ja iltapäivätila. Voisi perustellusti vaatia, mitä tarvitaan. Mitä on kun ollaan iltapäivätoiminnassa, pitäisi olla selvää niin vanhemmille kuin ohjaajille, opettajillekin. Vakinaistetaan toimintaa niin, että ohjaajille tulisi ammattiyhteisö, saataisiin ammatti, että ohjaajat pysyisivät työssä ja että siitä ei tulisi kynnyshomma, kunnes lähtee opettajankoulutukseen tai muualle opiskelemaan. Jatkuvuus, tarjottaisiin jatkuvuus niin, että tulisi täydet työtunnit ja jatkuvia työsopimuksia. Että työ koettaisiin tärkeäksi.”

5. AAMU- JA ILTAPÄIVÄTOIMINNAN KYTKÖS KOULUUN

Aamu- ja iltapäivätoiminnan toteuttaminen aloitettiin joissakin kunnissa lähes tyhjästä, vailla perinteitä, joissakin kunnissa aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämisestä oli jo kokemuksia. Toiminnan vakiintuneisuus paransi toimintaedellytyksiä, mutta ei poistanut monia ristiriitaisuuksia tavoitteiden ja käytänteiden välillä. Pelkkä lainsäädäntö ei riitä kasvatuksellisen toiminnan uudistamiseksi. Tarvitaan henkilöstön koulutusta, toimintamateriaalien tuottamista, toiminnan kannalta tarpeellisten ulkoisten edellytysten, kuten tilakysymyksen, ratkaisemista, tiedottamista toiminnan tavoitteista ja periaatteista eri osapuolille, työskentelyä verkostojen luomiseksi, kannustavaa työn ohjausta ja toteutumisen seuranta.

Avainkysymykset toiminnan edelleen kehittämiseksi ovat sen organisoimisessa suhteissa koulutyöhön ja koteihin sekä henkilöstön koulutuksessa. Koulutuksen avulla toimintaan on mahdollista siirtää sille asetettuja sisällöllisiä tavoitteita ja kehittää toiminnan identiteettiä. Kaikissa näissä suhteissa tutkimus paljasti puutteita.

Koulun ulkopuolella järjestetyille toiminnalle on vaikea saada luontevia kytköksiä kouluun toimintasisältöjen eheyttämiseksi lasten kannalta. Samoin aamutoimintaa on miltei mahdoton järjestää sekä henkilökunnan työaikajärjestelyjen että lasten paikasta toiseen siirtymisen takia, jos toiminta on koulusta erillään. Myös lapsille sopivien sisä-

ja ulkoliikuntatilojen saamisessa on vaikeuksia, ellei toimintaa järjestetä koulun tiloissa. Toisaalta kouluissa ei ole varauduttu aamu- ja iltapäivätoiminnan tarpeisiin, jolloin tiloissa saattaa esiintyä vakavia puutteita.

Mukava-hankkeessa oppituntien ulkopuolisen toiminnan järjestäminen koulun toimintaan kytkettynä, koulun tiloissa ja rehtorin valvonnassa tähtäsi siihen, että opetus, valvottu vapaa-aika ja harrastustoiminta muodostivat ehjän kokonaisuuden. Valvottua vapaa-aikaa oli aamulla ennen oppituntien alkua, pidennetyn lounastauon aikana, jolla koulupäivää huokoistettiin vireystilan vaihtelua noudattavaksi sekä iltapäivisin. Valvotussa toimintaryhmässä oleva oppilas voi helposti osallistua koulun harrastekerhoihin. Eheytetty koulupäivä edusti kehitystä opetushallituksen pääjohtajan Kirsi Lindroosin (2004) linjaamaan suuntaan, jossa tavoitteena on kehittää koulusta toimintakeskus. Se on visio nykyajan ja tulevaisuuden osallistuvasta organisaatiosta.

Koululaisten hyvinvointia koskevissa tutkimuksissa kerhojen vähäisyys on noussut esiin (Konu, 2002). Eheytetty koulupäivä paransi oppilaiden viihtymistä koulussa ja vähensi koulukiusaamista (Pulkkinen & Launonen, 2005). Alustavien tulosten mukaan se vähensi myös oppilaiden sisäänpäin suuntautuvia ongelmia, jotka näkyvät masentuneisuudessa ja ahdistuneisuudessa (Metsäpelto, suullinen tieto).

Koulukeskeinen toiminta on taloudellista, koska voidaan käyttää olemassa olevia välineitä, tiloja ja henkilöresursseja (Pulkkinen & Launonen, 2005). Esimerkiksi osa-aikaisen kouluavustajan työpäivää pidentämällä kokopäivätyöksi oli mahdollista saada ohjaajia oppituntien ulkopuolisiin toimintaryhmiin. Myönteiseksi arvioitiin myös se, että toimintaympäristö oli sekä sisä- että ulkotilojen puolesta monipuolinen mm. erilaisen liikunnan kannalta. Rehtorin ollessa vastuussa aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämisestä koulussaan tilojen käyttöön tuli joustavuutta ja moniammatillisesti järjestetty aamu- ja iltapäivätoiminta tunnettiin koulun toimintapiiriin kuuluvaksi. Kun toiminta organisoitiin koulussa, koulun, kodin ja aamu- ja iltapäivätoiminnan kytkentä oli helppoa.

Toiminnan järjestämispaikka kytkeytyy kysymykseen toiminnan järjestäjätahosta. Aamu- ja iltapäivätoiminnan järjestämisen alkuvaiheessa oli luonnollista, että kunnissa tukeuduttiin niihin toimijoihin, jotka olivat jo luoneet perustaa tällaiselle toiminnalle. Siten seurakunnat ja erilaiset yhdistykset tulivat toimintaan mukaan. Tutkimus osoitti tila- ja toiminnan koordinoitukysymysten ohella pulmia henkilökunnan kyvyssä vastata tästä tehtävästä. Yhdistysten järjestämässä toiminnassa lapsiryhmät olivat suuria ja oh-

jaajina oli henkilöitä, joilla ei ollut mitään koulutusta alalle. Toiminnassa oli eniten yksipuolisuutta. Iltapäivätoiminnasta vastaavan henkilökunnan vajausta paikattiin työllistetyillä henkilöillä, joiden lyhyet työsuhteet aiheuttivat lasten ihmissuhteiden kannalta ongelmia.

Kaiken kaikkiaan opintotaustat, joita suurimmalla osalla aamu- ja iltapäivätoiminnan ohjaajista oli, olivat puutteellisia toiminnan tarpeisiin. Esimerkiksi koulunkäyntiavustajan ammattitaito kohdentuu yksittäisen oppilaan koulutunnin aikaiseen tukemiseen, ei kokonaisen oppilasryhmän ohjaamiseen. Lastenohjaajan osaaminen suuntautuu pienten lasten kanssa työskentelyyn, ja nuoriso-ohjaajan vastaavasti nimensä mukaisesti jo vanhempiin lapsiin, ei alakoulun oppilaisiin.

Ohjaajakoulutuksen rakentamisen lähtökohtana pitäisi olla se, että aamu- ja iltapäivätoiminnalla on omat spesifiset tavoitteensa, jotka ovat toisenlaiset kuin koulun, päivähoiton tai päiväkerhon tavoitteet. On ristiriitaista, jos opettajilta ja päivähoitajilta vaaditaan pitkä koulutus ja perehtyneisyys tehtäväänsä, mutta aamu- ja iltapäivätoiminnan ohjaajaksi katsotaan kelpaavan lähes kuka tahansa. Vapaaehtoisen toiminnan ohjaaminen vaatii hyvää pätevyyttä, koska lapset karsiutuvat pois heikosti ohjatuista ryhmistä. Pätevä ohjaus voi tuoda lasten elämään merkittäviä lisävoimavaroja ja suojaavia tekijöitä silloin, kun elämässä on vaikeuksia.

Ammatillisuuden tarve aamu- ja iltapäivätoiminnassa on akuutti kysymys. Ei riitä, että vastuuhjaaja täyttää kriteerit. Lapsiryhmien ohjaus- ja kasvatustyö ei ole laadukkaasti mahdollista ilman koulutusta, yksinomaan kokemuksen tai tekemisen turvin. On oltava perusteltuja ratkaisuja sille, miksi ja miten toimii, ja hahmotettava toiminnan seuraukset. Tilanteen määrittely, ammatillisen perspektiivin omaaminen ja näin tilanteen haltuunotto ovat edellytyksiä niin lasten hyvinvoinnille kuin myös ohjaajien työssä jaksamiselle. Aamu- ja iltapäiväohjaajien koulutusta tulisi suunnitella monesta näkökulmasta.

Aamu- ja iltapäivätoiminnan vakiintuessa olisi vakavasti mietittävä mahdollisuutta kytkeä toiminta koulutyöhön eheytetyn koulupäivän mukaisella tavalla. Tällöin opettajat vastaisivat heille kuuluvasta opetus- ja kasvatustyöstä ja osallistuisivat kiinnostuksensa mukaisesti ja eri korvauksesta harrastekerhojen ohjaamiseen. Muusta ohjauksesta vastaisi siihen rekrytoitu ja koulutettu henkilökunta. Eheytetystä koulupäivästä koituisi monia etuja lasten ja koko toiminnan kannalta, ja se olisi myös kustannustehokkainta (Pulkkinen & Launonen, 2005). Jos ohjaajien rekrytointi olisi rehtorin vastuulla, integ-

rointi koulun muuhun henkilökuntaan tapahtuisi luontevasti ja lasten kanssa toimivien henkilöiden taustojen selvittäminen olisi varmistettu.

Seurakunnille ja yhdistyksille jäisi silti paljon tehtävää lapsi- ja nuorisotyössä. Kolmannesta luokasta eteenpäin oppilaille ei toistaiseksi ole mahdollisuutta osallistua valtion tukemaan aamu- ja iltapäivätoimintaan, vaikka tarve on suuri. Loma-aikoina ei ole tarjolla ohjattua toimintaa niille oppilaille, joiden vanhemmilla ei ole samaan aikaan lomaa. Työtä kaivattaisiin myös varhaisnuorten (12 – 15-vuotiaiden) parissa ennen rip-pikoululeirejä ja varsinaista nuorisotyötä. Näissä tehtävissä tarvitaan vastuunottajia. Lisäksi koulun kerhotoiminta kaipaa seurakunnan ja yhdistysten piirissä toimivia ohjajia.

Koulun piirissä tapahtuvan vapaa-ajan toiminnan kehittämiseksi tarvitaan monien tahojen ja erilaisten osaajien panosta. Jos aikuiset menisivät sinne, missä lapset ovat, eivätkä odottaisi lasten tulevan heidän luokseen, niin toiminnan tiukkaa sektorointia voitaisiin vähentää. Kunnan, seurakunnan ja yhdistysten piiristä löytyy voimavaroja uudenlaisten toimintamuotojen kehittelyyn, kuten Mukava-hankkeen kokeilukouluissa on osoitettu. Paikallinen yritystoimintakin voi olla valmis tukemaan toimintaa, joka kasvattaa hyvinvoivia ja yhteistyöhön kykeneviä ja halukkaita nuoria. Hyvä lapsuus on arvo sinänsä, mutta hyvässä lapsuudessa piilee myös voimavaroja yhteiskuntamme hyvinvoinnille tulevaisuudessa.

LÄHTEET

- Alasuutari, M. (2003). *Kuka lasta kasvattaa?* Helsinki: Gaudeamus.
- Bardy, M., Salmi, M., & Heino, T. (2001). *Mikä lapsiamme uhkaa? Suuntaviivoja 2000-luvun lapsipoliittiseen keskusteluun*. STAKES, Raportteja 263.
- Florida, R. (2002). *The rise of creative class*. New York: Basic Books.
- Hochschild, A. (1997). *The time bind: When work becomes home and home becomes work*. New York: Metropolitan.
- Kalliala, M. (1999). *Enkeliprinsessa ja itsari liukumäessä: leikkikulttuuri ja yhteiskunnan muutos*. Helsinki: Gaudeamus.
- Koistinen, P. (2003). *Hoivan arvoitus*. Tampere: Vastapaino.
- Konu, A. (2002). *Oppilaiden hyvinvointi koulussa*. Acta Universitatis Tamperensis 887. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Koululaisten aamu- ja iltapäivätoiminnan perusteet. Opetushallitus: Määräys 5/011/2004. www.oph.fi/ops/apip/apip_perusteet.pdf
- Lahikainen, A. (2000). Turvallisuus identiteettikysymyksenä. Teoksessa A. Lahikainen & I. Niemelä (toim.), *Inhimillinen turvallisuus* (s. 59-89). Tampere: Vastapaino.
- Lahikainen, A., Hietala, P., Inkinen, T., Kangassalo, M., Kivimäki, R., & Mäyrä, F. (2005). *Lapsuus mediamaailmassa. Näkökulmia lasten tietoyhteiskuntaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Laki perusopetuslain muuttamisesta 1136/2003.
- Launonen, L., Pohjola, K., & Holma, P. (2004). Kodin ja koulun yhteistyö voimavaraksi! Teoksessa L. Launonen & L. Pulkkinen (toim), *Koulu kasvuyhteisönä: Kohti uutta toimintakulttuuria* (s. 91-111). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Launonen, L., & Pulkkinen, L. (toim) (2004). *Koulu kasvuyhteisönä: Kohti uutta toimintakulttuuria*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Lindroos, K. (2004). Koulu alueellisena toimintakeskuksena. Teoksessa L. Launonen & L. Pulkkinen (toim), *Koulu kasvuyhteisönä: Kohti uutta toimintakulttuuria* (s. 201-212). Jyväskylä: PS-kustannus.
- OECD Country Note (2001). Early childhood education and care policy in Finland. Helsinki: Ministry of Social Affairs and Health.
- Perusopetuslaki 628/1998.

- Pulkkinen, L. (2002). *Mukavaa yhdessä: Sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen kehitys*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Pulkkinen, L. (2004). A longitudinal study on social development as an impetus for school reform towards an integrated school day. *European Psychologist*, 9, 125-141.
- Pulkkinen, L., & Launonen, L. (2005). *Ehetytty koulupäivä: Lapsilähtöinen näkökulma koulupäivän uudistamiseen*. Helsinki: Edita.
- Rasku-Puttonen, H., & Rönkä, A. (2004). Opettajankoulutuksen tehtävä koulukulttuurin muutoksessa. Teoksessa L. Launonen & L. Pulkkinen (toim.), *Koulu kasvuyhteisönä: Kohti uutta toimintakulttuuria* (s. 175-185). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H. & Schulz, W. (2001). *Citizenship and education in twenty-eight countries: Civic knowledge and engagement at age fourteen*. Delft Nederland: Eburon Publishers.
- Väljjarvi, J., & Linnakylä, P. (toim.) (2002). *Tulevaisuuden osaajat. PISA 2000 Suomessa*. Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos.

www.mukavahanke.com